

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTARANTURA MƏRKƏZİ**

**“HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏ MILLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ
HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ KİMİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əsədov Sərdar Qoşqar

BAKİ - 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh
_____imza
“ ___ ” _____ 20__ -ci il

“HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ
HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ KİMİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Qiymətləndirmə

Qrup: 42

Magistrant
Əsədov Sərdar Qoşqar

_____imza

Elmi rəhbər
h.ü.f.d.,dos. Zeynalov Mikayıl Gəray

_____imza

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d.,dos. Hübətova Suqra İnqilab

_____imza

Kafedra müdiri
i.e.d.,prof.Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____imza

BAKI - 2021

Elm andı

Mən, Əsədov Sərdar Qoşqar oğlu and içirəm ki, “Hüquqi tənzimləmə milli iqtisadiyyatın inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

HÜQUQI TƏNZİMLƏMƏ MILLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ KİMİ

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə iqtisadiyyat tənzimlənməsi və həmin prosesdə ölkənin prioritet rola sahib olması bütün qabaqcıl iqtisadiyyatı olan dünya dövlətlərinin tərəfindən birmənalı olaraq qəbul edilmişdir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsi zərurətini meydana çıxaran əsas amillərdən biri bazar münasibətlərinin inkişaf miqyasının genişlənməsidir. Belə ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi həm bazarın normal fəaliyyətini təmin etməli, neqativ təsirini aradan qaldırmalı, həm də əhatə etmədiyi sahələri öz üzərinə götürməlidir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədini ölkəmizin ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarının öyrənilərək onların iqtisadi tənzimləmə cəhətlərini təhlil etmək, iqtisadiyyatın fərqli sahələrində milli hüququn tənzimləyici cəhətini araşdırmaq və respublikamızda aparılan son islahatların iqtisadiyyatımızın inkişafı üçün verəcəyi töhfələri tədqiq etmə təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatda kompleks təhlili, dialektikasını, müqayisəetmə, monitorinqi, ekspert dəyərləndirilməsi, məntiqi, tarixi yanaşmaları, statistik metodların tətbiqindən geniş istifadə edilmişdir. Araşdırılan halların mürəkkəbliyi səbəbindən kəmiyyət və keyfiyyət metodlarını birləşdirən qarışıq metodik tədqiqatlar istifadə edildiyi üçün dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində iqtisadi-statistik təhlil, müşahidə, müqayisəli və sistemli təhlil, dinamika və s. metodlar da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın əsas məlumat bazasına dövlət sənədləri, dövlət statistik məlumat bazası, anket nəticələri, keçmişdən bu günə qədər həyata keçirilən bilən əsas dövlət proqramları nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar, habelə dünya praktikasında istifadə olunan beynəlxalq standartlar, onların həyata keçirilməsi və nəticələri aiddir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın başlıca məhdudiyyəti nəzərdə tutulan regionun böyüklüyü və bu səbəbdən araşdırma nəticələrinin obyektiv dəyərlərinin təhrif olunmasıdır. Həmçinin dünya təcrübəsinin tətbiqinin və təsirinin yoxlanılmasındakı çətinliklər də məsələyə daha geniş çərçivədə baxılmasında məhdudiyyətlər yaradır.

Nəticələrin elmi-praktik əhəmiyyəti: Dissertasiya işinin nəticələrindən Hüquqi tənzimləmə milli iqtisadiyyatın inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: İqtisadi Hüquq, Maliyyə Bazarı, Qiymətli Kağızlar

LEGAL REGULATION AS A DRIVING FORCE FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

SUMMARY

The actuality of subject: In modern times, the regulation of the economy and the priority role of the state in this process have been unequivocally accepted by all countries of the world with advanced economies. One of the main factors highlighting the need to regulate the economy is the expansion of market relations. Thus, the regulation of the economy must ensure the normal functioning of the market, eliminate its negative effects, as well as take over the areas that are not covered.

Purpose and tasks of research: Purpose of the research is the analysis of the features of economic regulation by researching different legislative acts of our Republic, researching the regulative aspect of the national law in different sectors of the economy and analyzing the contributions of recent reforms held in our country to the development of our economy.

The research methods: The research project is a study that uses several qualitative methods to collect data, such as hypotheses, open and semi-structured interviews, focus groups, questionnaires, and observations. The variety of methods allows for cross-checking of findings. Due to the complexity of the studied problem, the use of mixed methodological research combining quantitative and qualitative methods, economic-statistical analysis, observation, comparative and systematic analysis, dynamics, etc. were also used in the implementation of the dissertation.

The information base of research: The main information base of the research includes government documents, state statistical database, survey results, data obtained as a result of state programs implemented from the past to the present, as well as international standards used in world practice, their implementation and results.

Restrictions of research: The main limitation of the study is the size of the investigated region, which leads deterioration of objective values of the study results. The difficulties in testing the application and impact of the world experience also limits the scope of the research.

Scientific-practical significance of results: Thesis results can be used to legal regulation as a driving force of national economy development.

Keywords: Economics Law, Financial Market, Securities

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ARDSK	Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
AR MM	Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin
AR CM	Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
KOB	Kiçik və Orta Biznes
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
TANAP	Trans-Anadolu Qaz Boru Kəməri

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYASININ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏRƏFDAR ÇIXDIĞI BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRİN MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ.....	13
1.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.2. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri	22
II FƏSİL. İQTİSADİYYATIN MÜXTƏLİF SAHƏLƏRİNDƏ HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏNİN MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ....	32
2.1. Maliyyə bazarları sahəsində hüquqi tənzimləmənin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri.....	32
2.2. Kənd təsərrüfatı sahəsində hüquqi tənzimləmənin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri.....	52
III FƏSİL. HƏYATA KEÇİRİLMİŞ SON İSLAHATLARIN İQTİSADİYYATIN GƏLƏCƏK İNKİŞAFINA POTENSİAL TƏSİRİ.....	63
3.1. “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının iqtisadiyyatın inkişafına təsiri.....	63
3.2. Vergi qanunvericiliyinə edilmiş son dəyişikliklərin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri.....	68
3.3. Ələt azad iqtisadi zonasının iqtisadi tənzimləmədə yeri və rolu	72
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	76
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	80
Cədvəllərin siyahısı	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə iqtisadiyyat tənzimlənməsi və həmin prosesdə ölkənin prioritet rola sahib olması bütün qabaqcıl iqtisadiyyatı olan dünya dövlətlərinin tərəfindən birmənalı olaraq qəbul edilmişdir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsi zərurətini meydana çıxaran əsas amillərdən biri bazar münasibətlərinin inkişaf miqyasının genişlənməsidir. Belə ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi həm bazarın normal fəaliyyətini təmin etməli, neqativ təsirini aradan qaldırmalı, həm də əhatə etmədiyi sahələri öz üzərinə götürməlidir. Bazar münasibətləri mühitində iqtisadiyyatın tənzimlənmə prosesində ölkənin iştirakı zəruri və əhəmiyyət daşıyan amildir. Belə ki, dövlət cəmiyyətdə yeganə qurumdur ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin hamı tərəfindən qəbul ediləcək normalarını işləyib hazırlayır və onun icrasına nəzarət edir, həmçinin o səmərəli tənzimləməni təmin edə biləcək təşkilati-icra strukturlarına və maliyyə resurslarına malikdir.

İstənilən bir iqtisadi sistemin normal fəaliyyət göstərməsinin təmin olunmasında dövlət mühüm rola malikdir. Bu baxımdan, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi ilə əlaqəli əsas problemlərdən biri dövlətlə iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı əlaqə, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbəti və hədləridir. Bəşəriyyətin inkişafı dövründə hökumətin özü ölkədə qanun və qaydaları qorumaq, milli təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə ordunu təşkil etməklə və saxlamaqla birgə, bu yaxud da başqa ölçüdə müxtəlif iqtisadi proseslərə müdaxilə edibdir.

Enerji sektoruna 1994-cü il “Əsrin müqaviləsi” ilə sərmayə qoyuluşunun başlaması, 2003-cü ildən etibarən isə əsasən digər sektorlara istiqamətləndirilmiş yerli və xaric investisiyaların təşviq edilməsi ilə inkişaf proqramlarının gerçəkləşdirilməyə başlanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına öz müsbət təsirini verdi. Bütün həmin proseslər, əlbəttə, daxili qanunvericiliyin inkişaf etdirilməsini, beynəlxalq standartlara müvafiq formada yaradılmasını zəruri edirdi. İqtisadiyyatın daim inkişaf edən bir sahə olduğunu nəzərə alsaq, bu sahədə hüquqi tənzimləmənin də daim diqqətdə saxlanılmalı olan bir məsələ olduğu məlum olur.

Hər bir dövlətin həyata keçirə bildiyi əsas iqtisadi siyasətin başlıca məqsədi ölkə əhalisinin həyat və yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi prosesinə nail olmaqdır. Əhalinin yaşayış səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və səmərəliliyinin başlıca göstəricisi hesab edilir. İqtisadi perspektivlər nə qədər yüksəkdirsə, sosial inkişafda yaşayış səviyyəsi üzrə maliyyə imkanları da bir o qədər yüksək olur. Həyat səviyyəsinin daha yaxşı olması iqtisadiyyatın inkişaf etməsinə təsir göstərir, əmək məhsuldarlığını yüksəldir. Milli məhsulun, milli gəlirin böyüməsinə təsir göstərir. Yaşayış səviyyəsinin öyrənilməsi onun tənzimlənməsinə zəmin yaradır. Bu mənada iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və həmin sahələrdə davamlı inkişafı əldə etmək hər bir ölkənin başlıca vəzifələrindən biridir. Bu sahələrin davamlı inkişafını təmin etmək, ilk növbədə, zəngin tənzimləmə bazasının formalaşdırılmasını tələb etməkdədir. Əlbəttə ki, normativ-hüquqi bazanın öz mahiyyətinə baxsaq, məhdudiyət yaradan rəhbər sənədlər yox, həm də müəyyən sahələrdə fəaliyyət, norma-standartları müəyyən edən istiqamətverici sənədlər nəzərdə tutulur. Qlobal təcrübə belə sübut edir ki, əvvəlcədən qəbul edilmiş, mövcud şərtlərin və elmi cəhətdən əsaslandırılmış normativ sənədlərin tələblərinə uyğun olaraq idarəetmə və inkişaf tədbirlərinin həyata keçirilməsi uzunmüddətli və daha effektiv nəticələrə şərait yaradır. Bütün bunlara güclü hüquqi tənzimləmə ilə nail olmaq və əldə saxlamaq olar.

Məsələn aktual edən məqamlardan biri də ondan da ibarətdir ki, hazırda əksər dövlətlər, xüsusilə də Azərbaycan kimi əlverişli coğrafi mövqedə yerləşənlər, öz iqtisadi güclərini artırmaq və davamlı inkişafa nail olmaq üçün başqa dövlətlərlə bu və ya həmçinin digər formada əməkdaşlıq edirlər. Bu əməkdaşlığı isə hüquqi zəmindən kənar təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bu baxımdan, hüquq və iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsini, iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsini bilmək hüquqşünas və iqtisadçılar üçün başlıca tələblərdən biridir.

Problemin qoyuluş və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycan Respublikasının güclü iqtisadi potensiala sahib bir dövlət olması və müstəqillik əldə etdikdən bu günə qədər bir çox xarici ölkə və təşkilatlarla iqtisadi əlaqələrə girməsi alimlər və iqtisadiyyat üzrə mütəxəssislərin iqtisadi tənzimləmə sahəsi üzrə ayrıca diqqət

yönəltməsinə imkan yaratmışdır. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istər milli, istərsə də xarici alimlər tərəfindən daim tədqiq edilən məsələ kimi hər zaman aktuallığını qoruyub saxlayır. Bu mövzu milli iqtisadçılardan Ağasəlim Ələsgərov, Cəlil Kərimov, Ayaz Orucov, Həsən Allahverdiyev, Oqtay Məmmədli, Elçin Süleymanov, Mürsəl İsmayılov, Həsən İsrailov, xarici alimlərdən Leonid Xodov, Osman Nuri Aras, Kristofer Deker, Devid Parker, Antea Paelo, Valentin Katanov, Sergey Kapkanşikov və s. tərəfindən ətraflı şəkildə araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Tədqiqatının məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədini ölkəmizin ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarının müəyyən edilərək onların iqtisadi tənzimləmə cəhətlərini təhlil etmə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində milli hüquqda tənzimləyici cəhətləri araşdırmaq və Azərbaycanda həyata keçirilmiş son islahatların iqtisadiyyatımızın inkişafı üçün verəcəyi töhfələri tədqiq etmə təşkil edir.

Tədqiqatda aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Ölkənin qanunvericilik sisteminin ayrı-ayrı tərkib hissələrini iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən araşdırmaq;

- Xarici əlaqələrin, eləcə də beynəlxalq müqavilələrin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafındakı rolunu tədqiq etmək;

- Maliyyə bazarları sahəsinin və bu sahəni tənzimləyən qanunvericilik aktlarının iqtisadi inkişafda rolunu araşdırmaq;

- Münbit əraziyə sahib olan bir ölkə kimi Azərbaycanın iqtisadi inkişafına kənd təsərrüfatı sahəsində hüquqi tənzimləmənin təsirini araşdırmaq;

- Mövcüd iqtisadi islahatların iqtisadiyyatın gələcək inkişafına potensial təsirini araşdırmaq;

- Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrinin iqtisadi sahənin tənzimlənməsi prosesindəki yeri və rolunu araşdırmaq və s.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektini ölkə qanunvericiliyinin və ölkədə baş verən islahatların iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən araşdırılması məsələsi təşkil edir. Tədqiqat işinin predmetin iqtisadi sahə ilə əlaqəli

olan qanunvericilik aktları və onlara edilmiş dəyişikliklərin, həmçinin yeni qəbul olunan aktların, bütövlükdə hüquqi tənzimləmənin milli iqtisadiyyat sahəsinin inkişafında rolunun araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqatda kompleks təhlil, dialektika, müqayisəetmə, monitorinq, ekspert dəyərləndirilməsi, məntiq, tarixi yanaşmalar, statistik metodlar tətbiq olunmuşdur.

Tədqiqat işinin informasiya bazası: Tədqiqat işinin informasiya bazasını Respublikamızın Əsas qanunu olan Konstitusiyası başda olmaqla bir sıra normativ-hüquqi aktlar (“Banklar haqqında”, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti barədə”, “Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icra edilməsi və ləğv olunması qaydaları barədə”, “Haqsız rəqabət barədə”, “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı barədə”, “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” və s. Qanunlar), Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, həmçinin müxtəlif yerli və beynəlxalq qurumların hesabatları və məlumat bazaları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzu araşdırılarkən əsasən Azərbaycan dilində ədəbiyyatların az olması mövzunun araşdırılmasında çətinliklər yaradılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: İqtisadi tənzimləmə dövlət qanunvericiliyi baxımından araşdırılmış və ölkənin tənzimləmə sistemi daxilində onun yeri və rolu tədqiq olunmuş, ölkədə həyata keçirilən ən son islahat və yeniliklərin iqtisadiyyat sahəsindəki tənzimləməyə təsiri araşdırılıbdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya işinin nəticələrindən hüquqi tənzimləmə milli iqtisadiyyatın inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması, həmçinin təkliflərə uyğun olaraq müvafiq proqram və layihələrin tətbiq edilməsində istifadə oluna bilər.

Elmi araşdırmanın gələcəkdə istifadəsi üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, iqtisadi inkişaf, eləcə də hüquq və iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı yeni

layihə və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında, qərar və təkliflərin işlənməsində, elmi-tədqiqat işlərinin yazılmasında praktiki vasitə kimi istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYASININ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏRƏFDAR ÇIXDIĞI BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRİN MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Konstitusiyamızın preambulasında millətimizin təntənəli şəkildə bəyan etmiş olduğu niyyətlərdən biri kimi, ədalətli iqtisadi, o cümlədən sosial qaydalara müvafiq olaraq, hər kəsin layiqli həyat səviyyəsinin təmin etmək qeyd edilir. Bu müddəə birbaşa olaraq iqtisadiyyatın xalqın rifahı və ölkənin inkişafı üçün əsas sahələrdən biri olduğunu konstitusion səviyyədə elan edir.

1995-ci il qəbul edilmiş Konstitusiya müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk, ümumilikdə isə ölkəmizin tarixində dördüncü Konstitusiyadır. Azərbaycanın Konstitusiya quruluşunun əsasən tarixi SSRİ dövrünə təsadüf edir. Azərbaycanın ilk Konstitusiyası 1921-ci ildə, ikinci Konstitusiyası 1937-ci ildə, üçüncü isə 1978-ci ildə qəbul edilmişdi. Bu Konstitusiyalarda olan dəyişikliklər ölkəmizdə Sovetlər quruluşunun zəfərini və beləliklə istər torpaq, istər sənaye və həmçinin bank, o cümlədən digər sahələrin də, əvəzi ödənilmədən dövlətin mülkiyyətinə keçməsinə qanuni qüvvəyə saldı, ölkənin milli-dövlət, o cümlədən inzibati-ərazi quruluşunu, Azərbaycanın özü SSR-nin ali dövlət hakimiyyət və idarə orqanlarının təşkili prinsipini, sosial-iqtisadi inkişaf planını, həmçinin dövlət büdcəsini aşkar edirdi.

SSRİ-nin süqutu və Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyə qovuşması son dərəcə mühüm siyasi, iqtisadi və sosial nəticələrə səbəb oldu. Ümumiliyi əsas meyyar götürən və ümumi-birgə iqtisadiyyatı ilə digər qeyri-sovet ölkələrindən seçilən Sovet iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçdi. İstehsal vasitələri və alətləri, həmçinin torpaq sahələrinə xüsusi mülkiyyət hüququna icazə verilməyə başlandı. Sosialist xarakterli təsərrüfat sistemi sona çatdı. İqtisadiyyat 5 illik planlı metodlar ilə deyil, bazar iqtisadiyyatı metodları ilə irəliləməyə başladı. Mülkiyyətin dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyəti növləri tanınmağa başladı. Dövlətimiz demokratik konstitusiya quruluşuna keçdi. Azərbaycanın həm siyasi,

həm iqtisadi və həm də sosial həyatındakı belə əsaslı və sərt və qəti çevrilişi, ölkəmizin beynəlxalq arenada hüquq subyekti kimi tanınması postSovet dövrünün əsas Qanunun yeni Konstitusiyaya və qanunlar ilə əvəz edilməsinə və göstərilən sahədə islahatları həyata keçirilməsini zəruri edən əsas amillər idi. Bütün bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan xalqı yeni Konstitusiyaya qəbul etdi. Konstitusiyamızın bir sıra maddələri sırf olaraq iqtisadi sahə ilə bağlı olan məsələlərin tənzimlənməsini həyata keçirir. Məsələn, maddə 12 - ölkənin ali məqsədləri, m. 13 və 14 - mülkiyyətlər, m. 15 - iqtisadi inkişaf dövlət, m. 16 - sosial inkişaf və həmçinin dövlət, m. 19 - pul vahidi, m. 29 - mülkiyyət hüququ, maddə 38 - sosial təminat hüquqları, m. 41 - sağlamlığın qoruna bilməsi, m. 42 - təhsil, m. 59 - azad sahibkarlıq hüquqları və s.

Konstitusiyamızın 12-ci maddəsində deyilir ki, insan və həmçinin də vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli bir həyat səviyyəsini təmin edə bilmək dövlətin ali məqsədidir. Bu müddəə sosial vəziyyətə xas olan elementləri özündə birləşdirir. Burada Azərbaycan dövlətinin əsas vəzifələrindən birini, ölkənin sosial siyasətini, habelə əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər sistemini özündə əks etdirən fikrin şahidi oluruq. Preambuladan fərqli olaraq, 12-ci maddə hər kəs üçün deyil, yalnız Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün layiqli həyat səviyyəsini daha konkret tərifindən istifadə edir. Səbəb isə ondan ibarətdir ki, dünyanın heç bir ölkəsinin iqtisadiyyatı məhz hər kəs və ya bütün insanlar üçün layiqli həyat səviyyəsini əsasən təmin edəcək bir müddəanı öz konstitusiyasına daxil edə biləcək qədər güclü deyildir. Həmçinin, digər ölkələrin konstitusiyalarında olduğu kimi, Azərbaycan Konstitusiyasında da preambula heç bir hüquqi norma müəyyən etmir. Bir qayda olaraq, Əsas Qanunun qəbul edilməsinin məqsədini və bir sıra vacib niyyətləri bildirir.

Konstitusiyamızın 13-cü maddəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır, dövlət onu qoruyur və mühafizə edilir. Həm Konstitusiyaya həm də Mülkü Məcəlləyə görə mülkiyyətin: dövlət, bələdiyyə və özəl mülkiyyətin formaları var. Mülkiyyət insan və vətəndaş hüquq və həmçinin

azadlıqlarına, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına və şəxsin ləyaqətinə qarşı istifadə edilə bilməz. Mülkiyyət hüququ iqtisadi hüquqlar siyahısına daxil edilmiş əsas hüquqdur. Çünki mülkiyyət ölkənin iqtisadi həyatının və cəmiyyətin iqtisadi rifahının təməlini təşkil edir. Vətəndaş cəmiyyətinin əsasını məhz mülkiyyət münasibətləri təşkil edir.

Mülkiyyət hüququ əmlak barəsində və ya onunla əlaqədar olaraq yaranır. Digər tərəfdən mülkiyyət heç bir cisim, predmet, maddi obyekt və ya sair əşya deyildir. Mülkiyyət sosial-iqtisadi əlaqədir. Bu münasibətlərin bir tərəfində mülkiyyətin sahibi, digər tərəfində cəmiyyətin digər iştirakçıları durur. Məhz həmin subyektlər arasında mülkiyyət münasibətləri təşəkkül tapır. Mülkiyyət hüquqları ifadəsinə iki baxışdan yanaşa bilərik: a) obyektiv anlamda mülkiyyət hüquqları; b) subyektiv anlamda mülkiyyət hüquqları. Obyektiv anlamda mülkiyyət hüququ maddi mallara sahiblənməklə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyən və mühafizə edən, habelə mülkiyyətçinin əmlaka istifadə, sahiblik və sərəncam hüququnu təmin edən hüquqi normalar sistemidir. Subyektiv anlamda mülkiyyət hüququ isə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra - AR MM) 152-ci maddəsindən aşkar şəkildə göründüyü kimi, şəxsin ona məxsus olan əmlaka (əşyaya) sahib olmaq, istifadə etmək və bununla birlikdə onun barəsində sərəncam verməklə əlaqədar dövlət tərəfindən tanınan və mühafizə edilən hüquqları başa düşülür.

13-cü maddənin birinci hissəsində təsbit olunan mülkiyyətin toxunulmazlığı aşağıdakı formalarda ifadə olunur:

- Mülkiyyətə olan hüquq, bir qayda olaraq, ayrılmazdır və bu hüquqdan məhrum etməyə sadəcə qanunla müəyyən olunmuş prosedurlara ciddi formada riayət edilməklə və ancaq müstəsna vəziyyətlərdə yol verilə bilər. Bu məsələ ilə bağlı Konstitusiyamızın 29-cu maddəsinin dördüncü hissəsində deyilir: “Heç kim məhkəmə qərar vermədən mülkiyyətindən məhrum oluna bilməz. Əmlakın tam müsadirə edilməsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları yaxud da ictimai ehtiyaclar üzrə mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə ancaq əvvəlcədən onun qiymətini ədalətli ödəmə şərti ilə yol verilməsi mümkündür”;

- Mülkiyyətə heç kim qəsd edə bilməz;
- Mülkiyyət hüququ pozulmazdı.

Mülkiyyət və mülkiyyət hüququ əleyhinə edilən hüquq pozuntusu ölkəmizin müvafiq qanunvericiliyinə əsasən məsuliyyətə səbəb olur. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra: AR CM) IX bölməsində mülkiyyət əleyhinə (oğurluq, soyğunçuluq, dələduzluq, quldurluq və s.) və iqtisadi fəaliyyət sahəsində (qanunsuz sahibkarlıq, yalançı sahibkarlıq, qəsdən müflisləşmə, saxta müflisləşmə və s.) olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Maddənin ikinci hissəsində mülkiyyətin növləri sadalanır. Bu müddəaya uyğun olaraq, AR MM mülkiyyət hüququnun üç növünü təsbit edir: fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyət hüququ, yəni özəl mülkiyyət hüququ (AR MM-in 154-cü maddəsi), dövlətin mülkiyyət hüququ (AR MM-in 155-ci maddəsi), bələdiyyələrin mülkiyyət hüququ (AR MM-in 156-cı maddəsi). Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət mülkiyyəti məhz Azərbaycan xalqına məxsusdur. Dövlət mülkiyyətinin faktiki mülkiyyətçisi xalqdır. Dövlətin özü isə onun hüquqi mülkiyyətçisidir.

Konstitusiyamızın 29-cu maddəsində deyilir ki, mülkiyyətin heç bir növünə əsasən üstünlük verilmir. Bu məsələ ilə əlaqədar AR MM-in 153-cü maddəsinin dördüncü hissəsində göstərilir: “Bütün mülkiyyətçilərin hüquqları eyni bərabərdə müdafiə olunur”. Həmçinin vərəsəlik mülkiyyət hüququnun yaranma əsaslarından biri kimi çıxış etdiyinə görə maddənin yeddinci bəndində bildirilir ki, dövlət vərəsəlik hüququna təminat verə bilər.

Adıçəkilən maddə Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın əsas cəhətlərini əks etdirir. Dünya dövlətlərinin konstitusiyalarında iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi iki fərqli modeldən birinə - a) bazar və ya liberal (demokratik rejimin mövcud olduğu dövlətlərdə); b) milliləşdirilmiş və ya totalitar (antidemokratik rejimin mövcud olduğu dövlətlərdə) - əsaslanır. Ancaq son dövrlərdə bir sıra kapitalist dövlətlərində, xüsusən də sosial-demokrat partiyaların

uzun müddətdən bəri hakimiyyətdə olduğu dövlətlərdə sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modelinin bərqərar olması müşahidə olunur.

Şərh olunan müddədə göstərilən məsələlər daha ətraflı şəkildə 04 mart 1993-cü ilin tarixi “Antiinhisar fəaliyyəti barədə” və 02 iyun 1995-ci ilin tarixi “Haqsız rəqabət barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunları, eləcə də Mülki Məcəllə ilə tənzimlənir. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” “ Qanunun 4-cü maddəsinə görə inhisarçılıq fəaliyyəti dedikdə, inhisarçılığın bu və ya başqa forması olmaqla, təsərrüfat subyektlərinin, ya da icra hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının rəqabət etməyə yol verməməyə, onu məhdudlaşdırmaq, yaxud aradan götürməyə yönəldilən fəaliyyət başa düşülür. Qanunun II bölməsi dövlətin inhisarçılığı, yerli inhisarçılıq, təsərrüfat subyektlərinin inhisarçılığı, maliyyə-kredit inhisarçılığı, təbii inhisarçılıq və s. məsələlərin tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur. Həmin Qanuna görə, rəqabət bazar subyektlərinin arasında sahibkarlıq fəaliyyətinin ən səmərəli şərtləri uğrunda mübarizənin elə bir formasıdır ki, bu halda həmin subyektlərin müstəqil fəaliyyəti hər birinin bazar daxilində əmtəə dövriyyəsinin ümumi durumuna təsir göstərmək imkanını əsaslı surətdə məhdudlaşdırır və istehlakçının ehtiyac duyduğu malların istehsalını stimullaşdırır.

Haqsız rəqabət isə dedikdə isə, bazar subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyətində mövcud qanunvericilik üzrə zidd olaraq ədalətsiz metodlarla üstünlük qazanmağa istiqamətlənmiş, bununla da başqa bazar subyektlərinə (rəqiblərinə) ziyan yetirə bilən, yaxud da onların işgüzarlıq nüfuzu üzrə xələl yetirə bilən hərəkətlər başa düşülür. Haqsız rəqabətin qarşısının alınmasının və həmçinin bununla yanaşı aradan qaldırılmasının təşkilati-hüquqi əsasları “Haqsız rəqabət haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Bu Qanun sahibkarlığın ədalətli metodlarla həyata keçirilməsinə hüquqi şərait yaradır, bazar subyektinin haqsız rəqabət metodlarından istifadəyə əsasən məsuliyyətini nəzərdə tutur. Bu Qanunun müddəaları fəaliyyətlərini AR ərazisində həyata keçirən bütün bazar subyektlərinə şamil edilə bilər. Həmçinin AR CM-in 199-cü maddəsi inhisarçılıq hərəkətləri və rəqabəti məhdudlaşdırma əməlinə görə məsuliyyət nəzərdə tutur.

Konstitusiyamızın 16-cı maddəsi sosial inkişaf və dövlət adlanır. Maddədə qeyd olunur ki, Azərbaycan hökuməti millətin və hər bir vətəndaşın rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların sosial müdafiəsi, həmçinin layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalmaqdadır, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, elm və incəsənətin inkişafı üçün yardım göstərir, dövlətin təbiətini, millətin tarixi, maddi-mənəvi irsini qorumaqdadır. Maddənin məzmununda sadalanan məsələlər birbaşa ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə bağlı olur. İqtisadiyyatı və bu sahədə tənzipləməsi zəif olan dövlət əhalinin rifahını yüksəldə, mədəniyyət, təhsil, elm, səhiyyə, incəsənət kimi sahələri inkişaf etdirə bilməz.

Xalqın və həmçinin də, hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi dedikdə, ölkə vətəndaşlarının hər birinin, bütövlükdə isə xalqın güzəranının və rahat həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması başa düşülür. Onun sosial müdafiəsi və bununla yanaşı layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalmaq dedikdə isə, cəmiyyət üzvlərinin sosial sahədə olan hüquqlarının mühafizə olunmasına, müasir inkişaf standartları çərçivəsində hər bir fərdin maddi təminatına, mədəni sərvətlərdən istifadə olunması imkanlarına və şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə şəraitin yaradılması və bu məsələnin birbaşa dövlətin nəzarəti və himayəsi altında olması başa düşülməlidir.

Adıçəkilən maddədə işlədilən “sosial müdafiə” anlayışı Konstitusiyamızın 38-ci maddəsi (sosial təminat hüququ) ilə birbaşa bağlıdır. Orada deyilir ki, hər bir şəxsin sosial təminat hüququ var.

Azərbaycan vətəndaşlarının sosial ehtiyaclarının nəzərə alın və bu sahədə siyasətini möhkəmləndirən ölkədir. Xəstələr, əlillər, müharibə veteranları, qocalar və ümumiyyətlə yardima və dövlət qayğısına ehtiyacı olan hər kəsə köməklik edir. Bu məsələlər Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sahəsində qəbul etdiyi qanunlarla dövlətin siyasətini əks etdirir. Məsələn 31 may 2018-ci ildə qəbul edilmiş “Əlillik haqqında” qanun. Bu qanunu əsas mahiyyəti insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və əlillərin yaşam tərzinə, cəmiyyətdə hərəkətinə mane ola bilən bütün sərhədləri götürmək və onların ssosiallaşmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bura biz əlillərin müvinəti “Müavinət haqqında” (01.01.2006-cı il) və

pensiya alınması “Pensiya haqqında” (07.02.2006) bağlı qanunlarında əlavə edə bilərik və ya 2018-ci il 01 yanvar tarixində qüvvəyə minmiş “İşsizlikdən sığorta ” haqqında qanun. Burada da işsiz qalan vətəndaşların əmək haqqilə bağlı risklərin qarşısının alınmasına yönəlmiş siyasətin aparılmasını şahidi oluruq. Adı çəkilən qanunlarda son dövrlərə qədər mövcüd durumu nəzərə alaraq dəyişikliklər edilmişdir.

Dövlətin sosial təyinatı konstitusion quruluşun əsasları ilə üzvi surətdə bağlıdır. Dövlətin sosial təyinatı onun mahiyyətindən doğur. Başqa sözlə, dövlətin mahiyəti necədirsə, onun fəaliyyətinin xarakteri də, qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələr də elədir. Dövlətin sosial təyinatının mahiyyəti və məzmunu haqda müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı mütəfəkkir və alimlər fərqli fikirlər söyləmişlər. Məsələn, Qrotsi dövlətin sosial təyinatının əsasını insanların ümumi rifahında, Hobbs ümumi təhlükəsizlikdə, Russo isə ümumi azadlığın mövcudluğunda görürdü. Konstitusiyamızın 38-ci maddəsindən belə bir nəticəyə gəlmək də olar ki, Azərbaycan dövlətinin sosial təyinatını cəmiyyət üzvlərinin rifah halının daha da yüksəldilməsi, onun sosial sahədə olan hüquqlarının mühafizəsi və layiqli həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması təşkil edir.

Azad sahibkarlıq hüququ Konstitusiyamızın 59-cu maddəsində təsbit olunub. Həmin maddəyə əsasən, hər kəs öz qabiliyyətindən, imkanlarından və əmlakından müstəqil şəkildə istifadə etməklə yalnız və ya başqalarıyla birgə sərbəst sahibkarlıqla və ya bununla birgə hüquqi normalarla qadağan olunmayan hər hansı başqa sahibkarlıq və ya digər özəl fəaliyyət növü ilə məşğul olması qadağan deyil. Sahibkarlıq sahəsi üzrə dövlət yalnızca özünün maraqlarının, insanların həyat və sağlamlığının qorunmasıyla bağlı tənzimləməni həyata keçirir.

Bazar iqtisadiyyatının özəyini sahibkarlıq fəaliyyəti təşkil edir. Bu fəaliyyət vətəndaş cəmiyyətinin atributlarından biri olmaqla, bütün dünya dövlətləri tərəfindən tanınmış və qəbul edilmişdir. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Qanunda göstərilən tərifi əsasən, sahibkarlıq fəaliyyəti fiziki şəxslər, onların birliklərinin, həmçinin hüquqi şəxslərin mənfəət yaxud da şəxsi gəlirlər əldə etmək üçün özlərinin əmlak barəsində məsuliyyəti yaradır və əmlak üzərində cavabdehlik

daşımaqla və o cümlədən hüquqi və yaxud da fiziki şəxslərin adından qanunvericiliklə mümkün olan və normalarla inkar edilməyən təsərrüfat fəaliyyətinin bütün formaları, həmçinin istehsal, satış və xidmətlərin göstərilməsi şəkildə müstəqil təşəbbüskar fəaliyyətidir. Qanunun ikinci maddəsində deyilir ki, mülkiyyət formasından, fəaliyyətinin sahəsində və növündən asılı olmayaraq sahibkarlıqla bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, “Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi barədə” Konstitusiya Qanunu, “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyi barədə” Konstitusiya Qanunu, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi, “Mülkiyyət barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu, həmin Qanun və onlar əsasında qəbul olunmuş digər qanunvericilik aktları əsasında tənzimlənir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən göründüyü kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinin zəif olduğu bir şəraitdə və azad bazar iqtisadiyyatı olmadan heç bir cəmiyyətin parlaq gələcəyi hədəfləyən inkişafından söhbət gedə bilməz. Sahibkarlığın qanunla həyata keçirilməsinə icazə verilən bütün formalarına Azərbaycan Respublikasında şərait yaradılır. Təşkilati-hüquqi və Mülkiyyət formasından asılı olmadan sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün formaları bərabər hüquqludur. Qanunvericiliyimizdə nəzərdə tutulan formalarda və çərçivədə sahibkarlıq fəaliyyətinin şərikli və fərdi şəkildə təşkil edilməsinə yol verilir.

Onu da qeyd etmək də vacibdir ki, dünyanın praktikasında sahibkarlıq hüququnun predmeti müəyyən edilməsində əsas 4 sistemdən istifadə edilir. Bunlara aşağıdakıları obyektiv sistemi, subyektiv sistemi, müəssisə sistemini və qarışıq sistemi daxil etmək olar. Bu sistemlərin hər biri sahibkarlıq hüququnun predmetin müəyyən edilməsi məqsədilə fərqli anlayışlara müraciət edirlər. Obyektiv sistem bu baxımdan “sahibkarlıq fəaliyyətini” əsas götürür. Obyektiv sistemə əsasən, sahibkarlıq hüququ ticari məzmununa malik hüquqi münasibətlərə, digər bir ifadə ilə desək, sahibkarlıq fəaliyyətinə tətbiq olunan bir hüquq məfhumudur. Bu cür hüquq münasibətinin subyektlərinin “sahibkarlar” olub-olmadığı əhəmiyyət kəsb etmir. Əhəmiyyətli olan hüquq münasibətinin “sahibkarlıq fəaliyyəti” anlayışına uyğun olmasıdır. Subyektiv sistem hüquq

münasibətinin subyektivi olan “sahibkar” anlayışını əsas kimi seçərək sahibkarlıq hüququnun əhatə dairəsini və predmetini müəyyən edir. Müəssisə sistemində gəldikdə isə, bu sistem hərəkətverici qüvvə kimi “müəssisə anlayışına” müraciət edir. Qarışıq sistemə əsasən, sahibkarlıq hüququnun predmetini müəyyən edərkən yuxarıda göstərilən sistemlərin tək başına olması kifayət etmir. Buna görə də, sahibkarlıq hüququnun predmetini müəyyənləşdirmək üçün bəzi hallarda subyektiv sistemdən, bəzi hallarda obyektiv sistemdən, bəzi hallarda isə müəssisə sistemindən çıxış etmək lazımdır.

Azərbaycan yüksək potensialı ilə fərqlənən regionlara malik ölkələr sırasındadır. Hazırda ölkəmizin dövlət büdcəsinin mövcud vəziyyəti daxili ehtiyatlar sayəsində regionların sosial-iqtisadi vəziyyətinin inkişafına imkan verir. Bunun üçün də regionlarda xarici investisiyanın üstün olduğu özəl sahibkarlıq mühitinin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Regionlarda mövcud olan enerji ehtiyatları, insan qaynaqları, təbii sərvətlər lazımi şərait yaradılacağı halda regional iqtisadi dirçəlişə imkan verəcək potensialdadır. Ölkəmiz pambıq, üzüm, tütün, meyvə-tərəvəz və yeraltı suları ilə zəngindir. Regionlarda olan xammal miqdarı sənaye sektoru, xüsusilə, emal sənayesinin dirçəlişinə imkan verir. Ona görə də, təsadüfi deyildir ki, “Regional sosial-iqtisadi inkişafa dair Dövlət Proqramı”nın hazırlanması zamanı əsas istiqamətlərindən biri kimi özəl sahibkarlıq üçün investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulmuşdu. Ölkəmizdə baş verən son islahatlardan sonra, regionlarda bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması, yerindən idarə etmə və hüquq-mühafizə orqanları ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılması ilə özəl sahibkarlıq üçün həm hüquqi, həm iqtisadi, həm də texniki baxımdan əlverişli iş və investisiya mühiti ortaya çıxmış olacaq.

1.2. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri

Müstəqillik qazandığımız vaxtdan etibarən Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsi respublika və onun yerli istehsalçıları, sahibkarları üçün yeni imkanlar açır. Sivilizasiyanın daim inkişafı, dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin daha da genişlənməsinə səbəb olmaqla, vahid dünya iqtisadiyyatının yaranmasına səbəb olur. Tələbatın strukturunun daim mürəkkəbləşməsi, ehtiyatların azlığı dünya regionları arasında mübadilə vasitələrinin daha səmərəlilərinin seçilməsini tələb edir. Dünyanın müxtəlif regionlarında iqtisadi inkişaf və əhalinin artımı, qeyri-bərabər baş verə bilər ki, bu da yeni bazarların inkişafına şərait yaradan beynəlxalq mübadilənin genişlənməsi zərurətini ön plana çəkir. Xarici iqtisadi əlaqələr dövlətlərin və onların subyektlərinin bütün iqtisadi sahələr üzrə müxtəlif formalı, beynəlxalq əməkdaşlığının kompleks sistemini nəzərdə tutur. Xarici iqtisadi əlaqələr tarixi və iqtisadi kateqoriya kimi çıxış edir. Tarixi kateqoriya kimi xarici iqtisadi əlaqələr sivilizasiyanın yetirməsidir. İqtisadi kateqoriya kimi isə dövlətlər arasında və müxtəlif dövlətlərin iqtisadi subyektləri arasında bütün növ ehtiyatların hərəkətində yaranmış iqtisadi münasibətlər sistemin əks etdirir. Bu ikitərəfli münasibətlər ölkənin iqtisadi həyatının bütün sferaları və adətən istehsal, ticarət və investisiya, maliyyə fəaliyyətin əhatə edir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi və azadlığının, ümumiyyətlə milli iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsində xarici iqtisadi fəaliyyətin xüsusi rolunu nəzərə alaraq ölkə daima həmin işlərə aktiv müdaxilə edir və onu tənzimləyir. 13 iyun 1995-ci ilin tarixli Qanun “Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icra edilməsi və ləğv olunma qaydaları barədə” bu tənzimləmənin mərkəzində dayanan əsas normativ aktlardan biridir. Qanunun 1-ci maddəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, hamılıqla tanınmış beynəlxalq hüquq prinsipləri və normalarına uyğun şəkildə qanun, ismindən asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasında bütün yazılı beynəlxalq müqavilələrin (müqavilələr, sazişlər, konvensiya, paktlar, protokollar, məktublara yaxud da

notaların mübadilə edilməsi və digər isimli beynəlxalq müqavilələr) bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi, adından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla bu Qanunda müəyyənləşdirilmiş qaydada yazılı şəkildə bağlanan razılaşmasıdır. Həmin Qanunun 8-ci maddəsinə görə, ölkələrlərarası və Azərbaycan Respublikası qanunlarından fərqlənən qaydalar nəzərdə tutan dövlətlərarası müqavilələri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi təsdiq (ratifikasiya) etməkdədir. Göründüyü kimi, Qanun ümumilikdə beynəlxalq müqavilələrə anlayış verməklə onların bağlanması ilə əlaqədar ən mühüm məsələləri tənzimləyir.

Ölkəmizin iqtisadiyyatının tənzimlənməsində və inkişafında atılan ən böyük addım 1994-cü ilin 20 noyabrında “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanması olmuşdur. Müstəqil və yenidən qurulan Azərbaycanı güclü-qüdrətli, dayanıqlı, möhkəm və daima inkişaf edən iqtisadi yüksəlişə malik olan bir dövlətə çevirmək məqsədilə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev oğlu Əliyev gələcək siyasi-iqtisadi, sosial və hüquqi islahatların əsaslı şəkildə dəyişdirilməsinin başlanğıcı olan yeni neft-qaz strategiyasını hazırladı. Yeni neft strategiyası Azərbaycanın neft yataqlarının işlənməsinə, xam neft nəqliyyatı marşrutlarının şaxələndirilməsinə, neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunmasına və bununla birlikdə Azərbaycanın yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmasına xarici investorların cəlb olunmasını təmin etdi. Həmin tarixdə “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının Xəzərin Azərbaycan sektorunun dərinliklərində olan hissəsinin kollektiv işlənməsi və hasilat paylarının bölünməsi barədə Saziş imzalanıb. 7,4 milyard dollar civarında olan “Əsrin müqaviləsi”ndə 7 əsas dünya dövlətini yəni - Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç və Səudiyyə Ərəbistanı - təmsil edən on bir (11) transmilli neft şirkəti - Lukoil, Statoil, AMOCO, British Petroleum, Pennzoil, Mc.Dermott, ARDNŞ, Türkiyə Petrolları, Ramco, UNOCAL, Delta - iştirak etmişdirlər. Həmin şirkətlər tez bir zamanda işçi strukturlarını - Rəhbər Komitə, Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) və Məsləhət Şurası yaratdılar. Adıçəkilən strukturlar qanuni səlahiyyət əldə etdikdən, yəni 1994-cü ilin 2 dekabr tarixində Azərbaycan

Prezidenti xüsusi Fərman imzaladıqdan sonra öz fəaliyyətlərini həyata keçirməyə başladılar. 1994-cü ilin 12 dekabr tarixində “Əsrin müqaviləsi” Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edildi. İlk hesablamalara əsasən, 511 milyon ton neft ehtiyatı “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının dərinlikdə olan bölmələri təşkil edirdi, amma daha gec həyata keçirilmiş son hesablamalara görə, neft ehtiyatı 1.072 milyard ton səviyyəsində müəyyən edilmişdir. 19 ölkədən olan 41 neft şirkəti ilə Azərbaycan “Əsrin müqaviləsi”-dən sonra əlavə olaraq daha 26 saziş imzalayıb. Bu böyük yataq sahələrinin istismarı üçün üç mərhələ nəzərdə tutulurdu. “Çıraq” platformasından 7 noyabr 1997-ci il tarixində ilk neft çıxarıldı və sonrakı mərhələlər də uğurlu şəkildə həyata keçirilərək başa çatdırıldı. Nəzərdə tutulmuş müddət ərzində müqavilənin müddəalarını yerinə yetirmək və artmaqda olan neft hasilatını beynəlxalq bazarlara nəql etmək üçün yeni neft boru kəmərləri tikilərək istifadəyə verilmişdir:

- Bakı-Novorossiysk kəməri üzrə 1997-ci ilin sonlarında neftin Qara dənizə ixrac edilməsinə başlanılmışdır;

- Bakıdan Qara dənizin digər limanı olan Supsa limanına 1999-cu ildə neft kəməri xətti çəkilərək istifadəyə verilmişdir. Azərbaycan nefti ilə dolu olan ilk tankerimiz 1999-cu ilin dekabr ayında dünya bazarlarına çıxarılmışdır;

- Əsas neft kəməri hesab olunan Bakı-Tbilisi-Ceyhanın təməli 2002-ci ildə atılmışdır. Böyük qlobal əhəmiyyətə malik olan bu kəmər Azərbaycanı enerji dəhlizinə çevirmək üçün istiqamətlənmiş mühüm bir addım idi. 2005-ci il 25 may tarixində Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft-boru kəmərinin buraxılışı mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də iştirak etmişdir. Türkiyənin Ceyhan limanından 2006-cı ildə Azərbaycan neftinin nəql edilməsinə başlandı;

- Azərbaycan neftinin Xəzər dənizi vasitəsilə dünya bazarlarına çıxarılması məqsədilə ümumilikdə planetimizin ekvator xəttinin uzunluğunun 1/10-i (onda biri) həcmində neft kəmərləri inşa edilmişdir: Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixracı neft - kəməri - 1768 km, Bakı-Novorossiysk - 1330 km və Bakı-Supsa - 833 km.

Azərbaycanın dənizdə olan neft ehtiyatlarının işlənməsinə 2017-ci il tarixinədək təxmini hesablamara görə, 33 (otuz üç) milyard dollar investisiya yatırılmış və “Azəri-Çıraq-Günəşli” yatağında 3,2 (üç tam onda iki) milyard barrel neft hasil edilmişdir. “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokundan cəmi 30 (otuz) milyard kubmetr yön-səmt qazı çıxarılaraq Azərbaycan Dövlətinə təhvil verilmişdir. Karbohidrogen gəlirlərinin səmərəli idarə olunması, nəsillərarası ədalətli bölgünün təmin edilməsi və müvafiq vəsaitlərin əsas sahələrin inkişafına istiqamətləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 240 nömrəli Fərmanı ilə 1999-cu il 29 dekabr tarixli Ümumilli Lider Heydər Əliyevin ADNŞ təsis edilmişdir. ADNŞ qısa zaman müddətində beynəlxalq sferada ən aşkar və şəffaf fondlarından biri adını qazanmağı bacarmış və vəsaitlərin səmərəli və açıq və aşkar şəkildə idarə edilməsi ilə indiki və sonrakı dövrlər üçün əhalinin davamlı maliyyə mənfəətini təmin etmişdir. Respublikamızın “mənfəət nefti” ilə doldurulmuş ilk tankeri 1999-cu ilin dekabr ayında dünya bazarlarına çıxarılmışdır. Həmin neftin satılmasından əldə olunan valyuta Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fonduna daxil edilir və xalqa xeyir verir.

14 sentyabr 2017-ci il tarixində Azərbaycan Xəzər dənizinin hissəsindəki “Azəri-Çıraq”, o cümlədən “Günəşli” neft mənbələrinin dərinlikdə yerləşmiş hissələrinin birgə işlənməsi və neft hasilatının bölüşdürülməsi haqqında Bakı şəhərində yeni bir Saziş imzalanmışdır. Beləliklə, “Azəri-Çıraq-Günəşli” böyük ölçülü neft yataqları blokunun işlənməsində yeni bir mərhələ başlanmış oldu. Saziş Azərbaycan Respublikası hökumətinin, BP, SOCAR-ın, Statoil, ITOCHU, ExxonMobil, Chevron, IMPEX, , TP və ONGC Videsh şirkətlərinin rəsmi şəxsləri tərəfindən imzalanmışdır. Müddəti 2050-ci il tarixinədək uzadılmış və Hasilatın Pay Bölgüsü barədə yenidən baxılmış Sazişə görə, SOCAR şirkətinin payı 11 (on bir) faizdən 25 (iyirmi beş) faizədək yüksəldilir, BP öz fəaliyyətin layihə operatoru qismində davam edir, neftdən alınan iqtisadi xeyrin (mənfəətin) 75%-i (yetmiş beş) Azərbaycan dövlətində qalır. SOCAR və müqavilənin digər iştirakçıları arasında olan “Azəri-Çıraq-Günəşli” müqavilədə göstərilən ərazi-məkan baxımından daha bir hasilat platformasının dəyərləndirilə bilməsi üçün mühəndis-

proqramm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi barəsində bu Sazişdən sonra bir razılaşma əldə olunmuşdur. Azərbaycan neft strategiyası “Yeni əsrin müqaviləsi”nin bağlanması ilə gələcəyə doğru yeni bir mərhələnin əsasını qoymuş olur. Bu, müasir tarixə dövlətimiz üçün yeni dövrün başlaması ölkəmizin iqtisadi və siyasi təhlükəsizliyi üçün əlavə təminatlar, yeni investisiyalar, ümumi daxili məhsulun artımı, yeni iş yerləri və həmçinin əhalinin sosial-iqtisadi, mədəni rifahının yüksəldilməsi deməkdir. 18 oktyabr 2018-ci il tarixində Türkiyə İzmir şəhəri daxilində “Star” neft emal zavodunun açılış mərasimi keçirilmişdir. Türkiyə və Azərbaycanın dövlət başçıları mərasimdə iştirak etmişlər. Ümumi neft emalı da gücü 10 milyon ton “Star” zavod, o cümlədən dizel yanacağı istehsal etmə gücünə görə 5 000 000 (beş milyon) tona sahibdir. Beləliklə göstərilən zavod Türkiyənin reaktiv yanacağına olan ehtiyacının tam şəkildə ödəyə bilər.

Qaz ehtiyatları baxımından da Azərbaycan hələ sovet dövründən bəri dünyanın ən zəngin ərazilərindən biri olaraq tanınmaqdadır. Keçən əsrin ortalarında Azərbaycan geoloqları tərəfindən kəşf edilmiş, ən böyük və həmçinin kəmiyyət cəhətdən qaz yataqlarından bolluq biri olan “Şahdəniz” yatağı lazımı texnoloji çatışmazlıqlar səbəbindən istismarı dayandırılmış, potensial imkanları təyin edilməmişdir. ARDNŞ əcnəbi neft şirkətləri ilə birgə qurduğu birlik 1996-cı ildə yataqda çox miqdarda qaz olduğunu və nəticənin gözləntilərdən daha yüksək olduğunu aşkar edib. Yataqdakı qazın 1,2 trilyon kubmetr həcmində olması ehtimal olunur. Bu, dünyada mövcud olan azsaylı böyük qaz yataqlarından biri hesab edilir. Növbəti illərdə “Ümid” və həmçinin “Abşeron” yataqlarının kəşf edilməsi bir daha Azərbaycanda böyük qaz ehtiyatlarının mövcud olduğunu təsdiq etmiş oldu. Beləliklə, Azərbaycanın təbii sərvətləri tarixində yeni bir dövr başladı. Hazırkı dövrdə qaz satışından əldə olunan mənfəət ölkəmizin iqtisadiyyatının gəlir gətirən əsas mənbələrindən birini təşkil edir. İndiyə kimi Azərbaycan bir sıra xarici ölkə və beynəlxalq şirkətlərlə qazın nəqli və satışı ilə əlaqədar müqavilələr bağlamışdır. Bu məsələ ilə bağlı başlıca rol boru kəmərlərinin üzərinə düşür.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin (Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri) 2007-ci il tarixində istifadəyə verilməsi ilə “Şahdəniz” qaz yatağının birinci fazası

çərçivəsində hasil edilə bilən əsas qaz Gürcüstan, Türkiyə və bununla birlikdə Yunanıstana ixrac olunmağa başladı. “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağından çıxarılan təbii qaz Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri ilə Türkiyənin sərhədlərini aşaraq da qardaş ölkənin qaz-boru kəməri sisteminə daxil oldu.

TANAP - Trans-Anadolu qaz-boru kəməri 12 iyun 2018-ci il tarixində Türkiyənin Əskişəhər şəhərində istifadəyə verildi. Bu projekt Azərbaycandan ana xəttini götürən genişlənməmiş Cənubi Qafqaz boru-qaz kəmərinə Avropada bir neçə xətlə birləşdirir. Başlanğıcda TANAP kəməri ilə nəql olunmalı olan ümumilikdə 16 (on altı) milyard kubmetr Azərbaycan qazının 6 (altı) milyard kubmetri Türkiyəyə, 10 (on) milyard kubmetri isə Avropaya satılacaqdır.

Trans Adriatik Boru Kəməri, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundan təbii qazı Albaniyadan və Adriatik dənizindən İtaliyaya, oradan da Qərbi Avropaya nəql edəcək bir boru kəməri layihəsidir. “Cənub Dəhlizi” layihəsinin bir hissəsi də olan TAP boru kəməri ilə də, “Şahdəniz-2” layihəsi çərçivəsində hasil edilən qazın Avropaya nəql ediləcək hissəsi ilkin dövrdə ildə 10 milyard kubmetr qiymətləndirilir. Avropada təxminən 7 milyon ailəni enerji ilə təmin edəcək 1 milyon kubmetr qazın Avropaya nəql edilməsi planlaşdırılır. Boru kəməri Türkiyə-Yunanıstan sərhədindəki TANAR (Trans-Anadolu) boru kəmərinə qoşula biləcək, Yunanıstan, Albaniya və Adriatik dənizindən keçəcək və İtaliyanın cənubuna qədər uzanacaq. 2019-cu ilin iyun ayının sonuna qədər Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) üzərində işlərin 88,5% -i tamamlandı.

Xəzər sahili boyunca Bakıdan Rusiya sərhəddinə qədər 200 km məsafədə işləyən Bakı-Novofilya qaz kəməri Azərbaycan-Rusiya qaz boru kəməridir. 28 mart 2009-cu ildə Rusiyanın Qazprom şirkəti ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti arasında anlaşma memorandumu imzalanmışdır. Memorandumu “Qazprom” un Rusiya konserninin rəhbəri A. Miller və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) prezidenti R.Abdullayev “Qazprom”-un mərkəzi Moskvadakı ofisində imzaladılar. Bu memorandumla Azərbaycan qazının uzunmüddətli alqı-satqısı barədə razılıq əldə edildi.

Azərbaycanın bu gün 150-dən çox ölkə ilə ticarət əlaqələrinin olması ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesinin səmərəli aparılmasının sübutudur. Dövlətimiz ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlıq və yardım şərtləri ilə bir çox ölkə ilə sazişlər imzaladı. Bu sənədlərə misal olaraq: “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasındakı strateji tərəfdaşlıqla qarşılıqlı yardım barədə”, “Azərbaycan Respublikası ilə Ukrayna arasında dostluq, əməkdaşlıq və həmçinin bununla yanaşı, tərəfdaşlıq haqqında”, “Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikasının arasındakı dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin prinsipləri barədə”, “Azərbaycan Respublikası və Belarus Respublikasının arasında 2025-ci ilə qədər də sosial-iqtisadi əməkdaşlıq barədə” müqavilələri göstərmək olar.

“Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikasının arasındakı dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin prinsipləri barədə” Müqavilədə qeyd olunur ki, tərəflər iqtisadi, siyasi, kənd təsərrüfatı, ticarət, texnologiya, elm, nəqliyyat, incəsənət, mədəniyyət, informasiya mübadiləsi, turizm, idman və digər sahələrdə iki dövlət arasında olan əlaqələri ümumi qəbul olunan beynəlxalq prinsiplər, qarşılıqlı etimadın olması, qarşılıqlı əhəmiyyətli əməkdaşlığa adətən ayrıca imzalan sazişlər əsasında geniş şəkildə inkişaf etdirəcəklər. Ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın ikitərəfli əlaqələrin mühüm bir hissəsi olduğunu nəzərə alaraq tərəflər ticarət dövrüyəsini maksimum dərəcədə artırmaq və müştərək investisiya üçün əlverişli mühit yaratmaq barədə razılığa gəldilər. Sazişin 14-cü maddəsində tərəflər arasında iqtisadi münasibətlərin dövlət hakimiyyəti və idarəetmə, bank və maliyyə sistemi, ərazi və yerli özünüidarəetmə orqanları, müəssisələr, birliklər və kooperativlər səviyyəsində təmin ediləcəyi nəzərdə tutulur. Sənəddə həmçinin bildirilir ki, tərəflər bir-birlərinin ərazilərinə qarşılıqlı investisiya qoymaq üçün imkanlar yaradacaq, əlverişli iqtisadi, maliyyə və hüquqi şərait yaradacaq, iş adamlarının fəaliyyətini təşviq edəcək, bir-birlərinin layihələri və digər iqtisadi fəaliyyətlər üçün tenderlərdə iştirak edəcəklər. Onlar kənd təsərrüfatı, sənaye, dağ-mədən məhsulları və avadanlıqların istehsalı və bu sahələrdə müştərək müəssisələrin yaradılması üçün lazımi imkanlar yaradacaqlar. Bundan əlavə, tərəflər kəşfiyyat, istismar, emal, ticarət, neft və qaz nəqli, eləcə də müvafiq sənaye və neft-kimya

müəssisələrinin tikintisi ilə əlaqəli enerji ehtiyatları sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın artırılması barədə razılığa gəldilər.

“Azərbaycan Respublikası və həmçinin, Ukrayna arasında dostluq, əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq haqqında” Müqavilədə tərəflərin iqtisadi, ticarət, mədəni, humanitar və digər sahələrdə əməkdaşlığın inkişafının əldə olunmuş səviyyəsinə əsaslanmaqla, həmçinin hamı tərəfindən qəbul edilmiş insan hüquqları standartları, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və hüququn aliliyi əsasında demokratik hüquqi dövlətin yaradılmasına səy göstərərək razılığa gəldikləri qeyd olunur. Sənədin 1-ci maddəsi tərəfləri iqtisadi gücdən istifadə etməməyi və güc tətbiq etməklə hədələməməyi məcbur edir. 2-ci maddədə deyilir ki, dövlətlər iqtisadi əlaqələrin daha da inkişafına töhfə verəcəkdir. İqtisadi Sazişin 9, 12 və 13-cü maddələri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bu maddələrdə tərəflərin bir-biri ilə sənaye, enerji, neft və qaz, təbii sərvətlərin hasilatı və nəqliyyatı, ətraf mühitin qorunması, əmək və sosial siyasət, nəqliyyat, rabitə və digər sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində həmrəylik nümayiş etdirəcəkləri bildirilir. Ən əlverişli iqtisadi, maliyyə, kredit və gömrük rejimlərini yaratmağı və tezliklə azad ticarət zonası yaratmağa səy göstərəcəklərini bildirirlər. Dövlətlər məlumat mübadiləsi aparacaq və ticarət-iqtisadi, elmi-texniki əməkdaşlıq, habelə kredit və qiymət siyasəti ilə bağlı ayrıca müqavilələr bağlayacaqlar. İqtisadiyyatlarının inkişafında sərmayənin vacib rolunu qəbul edərək, Tərəflər kapital qoyuluşu və texnologiya mübadiləsi üçün əlverişli şərait yaradacaqlar.

28 noyabr 2015-ci il tarixində bağlanmış “Azərbaycan Respublikası ilə Belarus Respublikasının arasında olan 2025-ci ilədək də, sosial-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında” Müqaviləyə görə, dövlətlər 10 il ərzində sahib olduqları iqtisadi, istehsal, maliyyə və başqa imkanlardan daha əlverişli istifadəyə, sosial-iqtisadi sahədə strateji tərəfdaşlığın daha da dərinləşdirilməsinə səy göstərməyə, eynihüquqlu və qarşılıqlı səmərəli ticarət-iqtisadi və istehsal münasibətlərinin daha çox möhkəmləndirilməsinə ilə inkişafına, ticari, iqtisadi və investisiya əlaqələrinin artırılmasına, hər iki ölkənin iqtisadi və elmi-texniki potensiallarından səmərəli istifadə edilməsində qarşılıqlı marağın nəzərə alınması barədə razılığa gəlirlər.

Müqavilə Azərbaycanla Belarusiyanın arasında 2025-ci ilədək sosial-iqtisadi əməkdaşlıq Proqramını həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Proqramın icra edilməsi ilə əlaqəli məsələlərə nəzər yetirilməsini Ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq əsasında Azərbaycan-Belarusiya Hökumətlərarası Komissiyası gerçəkləşdirir. Müqaviləyə əsasən, tərəflər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, ilk növbədə sənaye və yanacaq-energetika kompleksində, tikintidə, kənd təsərrüfatında və turizmde qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı dərinləşdirirlər. Sənədin 4-cü maddəsi dövlətlər üzərinə digər tərəfin suveren hüquqları və maraqlarına xələl gətirə biləcək iqtisadi fəaliyyətə yol verməmək barədə öhdəlik qoyur.

Müqavilənin nəzərində tutduğu Proqram iqtisadi əməkdaşlıq sahəsi üzrə xarici iqtisadi fəaliyyət tənzimlənməsi sahəsindəki normativ hüquqi bazanın inkişaf etməsi, ticarət-iqtisadi əlaqələrin eynihüquqlu və qarşılıqlı səmərəli şərtlərlə daha çox genişləndirilməsi, istehsal artımı, onun inkişaf etməsinə investisiyalar yatırılması, elmin yekun nailiyyətləri və qabaqcıl texnologiyaların tətbiq edilməsi, istehsal edilən məhsulların keyfiyyət və rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi üçün stimullar yaradılması, istehsal kooperasiyasının inkişaf etməsi, birgə istehsal yaradılması və ikitərəfə malik iqtisadi layihələrin gerçəkləşdirilməsi, hər iki ölkənin ərazisində yerləşmiş təsərrüfat subyektlərinə sağlam rəqabətəmə şərtləri yaradılması, milli məhsul istehsalçılarından hər birinin məhsullarının reklam olunması və məhsulların qarşılıqlı təşviq olunması məqsədi əsasında ticarət-iqtisadi tədbirlərin müntəzəm olaraq keçirilməsini və s. nəzərdə tutmaqdadır.

“Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikasının arasında strateji tərəfdaşlıqla qarşılıqlı yardım haqqında” Müqavilənin özü iqtisadi sahə ilə yanaşı, tarixi dəyərlərə hörmət baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sənədlərdəndir. Müqavilədə hər iki dövlətin 1921-ci il 13 oktyabr tarixli Qars Müqaviləsinə sadıqlıqlarını ifadə etdikləri qeyd olunur. Sənədin 10-13-cü maddələrində iqtisadi sahədə əməkdaşlıq məsələlərindən bəhs olunur. Bu maddələrdə bildirilir ki, tərəflər hər iki ölkənin potensialına uyğun olaraq ticarət-iqtisadi əlaqələri genişləndirəcək, habelə iki ölkə arasında iqtisadi inteqrasiyanı dərinləşdirmək, sənaye, maliyyə və bank sahələrində qarşılıqlı investisiya və ticarət əlaqələrini, kənd təsərrüfatı, ərzaq

və yüngül sənaye, rabitə və həmçinin də, informasiya texnologiyaları, nəqliyyat və turizm, alternativ enerji mənbələrindən istifadə və digər iqtisadi sahələrdə əməkdaşlığı inkişaf etdirəcək, həmçinin üçüncü ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı inkişaf etdirəcəklər. Qlobal və regional enerji təhlükəsizliyini təmin etmək və enerji sahəsində iqtisadiyyatlarını gücləndirmək üçün dövlətlər qlobal enerji layihələrinin ərazilər vasitəsilə davamlı işləməsi üçün bütün lazımi tədbirləri görəcəklər və bu sahədə əməkdaşlığı genişləndirəcəklər.

II FƏSİL. İQTİSADİYYATIN MÜXTƏLİF SAHƏLƏRİNDƏ HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏNİN MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

2.1. Maliyyə bazarları sahəsində hüquqi tənzimləmənin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri

Maliyyə bazarı dedikdə, maliyyə ehtiyatlarının əmtəə şəklində çıxış etməkdə olduğu bazar forması başa düşülür. Bir sözlə, maliyyə bazarı maliyyə vəsaitlərinin iqtisadiyyat subyektləri arasında bölgüsün təmin edən bazardır. Maliyyə vəsaitlərinin əhəmiyyətli formada səfərbər olunmasını və onların maliyyə ehtiyatlarına ehtiyacı olanlara verilməsini təmin etmək onun əsas məqsədini təşkil edir. Maliyyə bazarının iqtisadiyyatda başlıca rolu maliyyə ehtiyatlarının təkrar bölgüsünü həyata keçirməkdir. Odur ki, maliyyə ehtiyatlarının formalaşması, onun xeyli ədalətli və səmərəli formada bölgüsü və məqsədamüvafiq istifadəsinin təmin olunması məhz maliyyə bazarının yardımı ilə müntəzəm olaraq idarə edilir.

Maliyyə bazarının yaradılmasını zəruri edən əsas amillərdən biri də maliyyə ehtiyatlarının qeyri-adekvat bölgüsüdür. Deyiləni bu şəkildə izah etmək mümkündür, hər bir təsərrüfat subyekti fəaliyyətinin əsasını təşkil edən başlıca amil xərc çəkib gəlir qazanmaqdır. Bu da özlüyündə pul vəsaitinin dinamik hərəkəti ilə müşayiət edilir. Odur ki, təsərrüfat subyektinin özü xərc edə bilmək üçün pul vəsaitlərini özünə cəlb edir, nəticə etibarilə gəlir kimi pul vəsaitləri qazanmış olur və bu vəsaitlər fəaliyyətin davamı üçün bir vasitəyə çevrilmiş olur. Əksər hallarda, əldə edilmiş gəlir çəkilmiş xərcdən yüksək olur və məqsədəuyğun olduğu zaman, həmin çox olan hissə fəaliyyət genişləndirilməsinə, yaxud da yığıma yönləndirilir. Müəyyən hallarda isə əldə edilmiş gəlir fəaliyyətin genişləndirilməsi üçün, bəzi hallarda isə hətta fəaliyyətin olduğu səviyyədə qorunub saxlanması üçün kifayət olmur və əlavə pul vəsaitinə ehtiyac duyulur. Aydın olduğu kimi, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin yekunu kimi, bir qayda olaraq, həmin subyektlərin bəzilərində müvəqqəti şəkildə sərbəst pul vəsaitləri olduğu halda, digərlərində isə pul vəsaitlərinə ehtiyac yaranmış olur. Bununla da, sərbəst maliyyə vəsaitinə sahib olan müəssisələr başqa müəssisələrə investisiya

yatırımlarını həyata keçirən zaman bu fəaliyyət bir yandan həmin müəssisənin mənfəətin yüksəltməyə istiqamətlənirsə, digər yandan da digər müəssisənin maliyyə durumunun yaxşılaşdırılmasına və ya onu müflis olmaqdan xilas etməyə yönəlir. Başqa sözlə, maliyyə bazarı maliyyə vəsaitlərinin sahibindən ona ehtiyac duyanlara tərəf yönəldilməsində vasitəçi rolunu oynamış olur.

Maliyyə bazarı müəyyən sayda funksiyaları yerinə yetirir ki, bu funksiyalar da onun iqtisadiyyatın inkişafında rolunu bir daha sübut etmiş olur:

- Bazarda satıcı və alıcının birbaşa görüşü nəticəsində bazarda qoyulan maliyyə alətlərinin real satış qiymətləri müəyyənləşdirilir. Həmçinin burada aktivlərin özünü ödəməsi səviyyəsi, eləcə də onun müddətləri müəyyənləşdirilir;

- Pul vəsaitlərinin pula ehtiyacı olan tərəfə, yəni bir subyektdən digərinə hərəkətinin təmin olunması. Bu özün müvəqqəti sərbəst maliyyə vəsaitlərinin, həmçinin qiymətli kağızların alqı-satqısı, maliyyə resurslarının bölgüsü ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlərdə ifadə etmiş olur. Maliyyə vəsaitlərinin böyük bir hissəsi hazırda dünya miqyasında maliyyə bazarı vasitəsilə bölüşdürülür;

- İncəsədlər üçün maliyyə bazarı sərbəst pul vəsaitlərinin ən doğru istiqamətlərdə yerləşdirilməsi üçün imkan, şərait və yer yaradır. Bu zaman nəinki dövlət, hətta bütövlükdə dünya üzrə seçmə imkanı yaranmış olur. Bu isə özlüyündə şirkətlər üçün ən uyğun qiymətlə maliyyə mənbələrini tapmağa imkan yaradır;

- Maliyyə bazarının əsas funksiyalarından biri də ondan ibarət olur ki, maliyyə resurslarının yerləşdirilməsi və əldə edilməsi üçün çəkilən xərclər (informasiya və araşdırma xərcləri) minimuma endirilmiş olur.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafını maliyyə bazarı olmadan təsəvvür etmək də əsasən mümkün deyil. O, maliyyə vəsaitlərinin hərəkətinin təşkil olunmasının xüsusi sfera və forması olaraq maliyyə əlaqələri sistemində alqı-satqı əlaqələrinin toplusunu ifadə etmiş olur.

Ölkədə gerçəkləşdirilən iqtisadi islahatlar və dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyanın dərinləşməsi iqtisadiyyatın dinamik inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Belə bir vəziyyətdə maliyyə mənbələrinin ölkə iqtisadiyyatına fasiləsiz cəlb edilməsi bu dinamik inkişafa daha da təkan verir. Müasir dövr daxili

mənbələrlə yanaşı xarici mənbələrin də iqtisadi inkişafa cəlb edilməsini zəruri etmişdir. Bunun təmin edilməsinin ən vacib vasitəsi maliyyə bazarlarının olmasıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarları mülkiyyət formasından asılı olmayaraq istər geniş iqtisadi səviyyədə, istərsə də dövlətin iqtisadi siyasətinin nəticəsində maliyyə mənbələri ilə təmin edilmənin mühüm vasitəsi kimi çıxış edir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarları sferasında hüquqi tənzimləmə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən həyata keçirilir. 2016-cı ildən bu fəaliyyəti Azərbaycan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası həyata keçirirdi. 2019-cu ilin sonunda isə bu orqan ləğv edilərək səlahiyyətləri Mərkəzi Banka həvalə edildi. Mərkəzi Bankın maliyyə bazarları sahəsində əsas fəaliyyət istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Maliyyə bazarları sferasında dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak etmək və bu siyasətin həyata keçirilməsini üçün də, əsasən təmin etmə, qüvvədə olan qanunvericiliyə əməl edilməsi və tənzimləməni reallaşdırmağa nəzarəti həyata keçirmək;
- Maliyyə bazarları sahəsində inkişafı təmin etmək;
- Makroprudensial nəzarətin gerçəkləşdirilməsini təmin etmək;
- Maliyyə bazarları tənzimlənməsi ilə əlaqəli normativ xarakterli aktları qəbul etmə və müvafiq hüquqi aktın layihələrinin hazırlanması zamanı iştirak etmək;
- Maliyyə bazarlarındakı fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, icazələrin verilməsi və ləğv olunmasını təmin etmək;
- Maliyyə bazarları üzrə davamlı və dayanıqlı nəzarətin reallaşdırılmasını, yoxlamalar aparılmasını yaxud həmin yoxlamaların keçirilməsinin üçüncü şəxsə həvalə olunmasını və hesabatların alınmasını təmin etmə;
- Əmanətlərin sığortalanma sahəsində nəzarət sisteminin fəaliyyətin təmin etmə;

- Maliyyə bazarlarında yeganə informasiya sisteminin tətbiq edilməsini təmin etmək.

Maliyyə bazarlarına aşağıdakı sahələr aid edilir:

- 1) Qiymətli kağızların ticarəti;
- 2) İnvestisiya layihələri;
- 3) Sığorta fondları;
- 4) Kredit idarələri (bank və həmçinin bank olmayaraq kredit fəaliyyətini yerinə yetirən və poçt rabitəsinin şöbələri);
- 5) Ödəniş vahidliyi.

Bankların fəaliyyətinin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri. Bank - hüquqi və fiziki şəxslərdən depozitlər və ya başqa qaytarılmış vəsaitlərin cəlb olunması, özünün hesabına, öz adından kreditlər verilməsini, həmçinin müştərilərin tapşırığı əsasında hesablaşma-kassa və köçürmə əməliyyatlarını məcmu şəkildə gerçəkləşdirən hüquqi şəxsə deyilir.

Bankların haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1. maddəsini əsasən göstərilir: Azərbaycan Respublikası bank sistemi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı və kredit təşkilatlarından ibarət olmaqdadır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankın hüquqi statusunu, onun funksiya məqsəd və səlahiyyətlərini, habelə təşkilati və idarəetmə strukturunu müəyyənləşdirir, ölkənin mərkəzi bankı kimi dövlətin hakimiyyət orqanları ilə və başqa şəxslərlə əlaqələrini tənzimləyir. Azərbaycanda kredit təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsi isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası "Banklar haqqında", Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcələsi, "Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı barədə" və "Kredit İttifaqları barədə" Azərbaycan Respublikasının Qanunları, Mərkəzi Bankın deyilənlərə uyğun olaraq qəbul olunmuş normativ aktı, Azərbaycan Respublikasının başqa normativ hüquqi aktı, həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxmış olduğu beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənəndədir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 19-cu maddəsindəki II hissəsinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank ölkənin müstəsna mülkiyyətindədir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, həmçinin onun qanunları ilə aşkar olunmuş səlahiyyət və funksiyalarını yerinə yetirərkən Mərkəzi Bank azaddır və bu halda hansısa dövlət hakimiyyəti, o cümlədən yerli özünüidarəetmə orqanı, fiziki şəxslərin və hüquqi şəxslərin onun fəaliyyətinə istənilən bir səbəbdən xüsusilə, yaxud dolayı olaraq məhdudiyətlər qoya bilməz, qanunlara zidd təsir və müdaxilələr edə bilməz. Mərkəzi Bank özünü fəaliyyəti haqqında təkəcə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə hesabat verməkdədir. Mərkəzi Bankın özü qanunla onun səlahiyyətlərinə aid olunmuş məsələlər əsasında bütün banklar, bank sayılmayan kredit təşkilatları, həmçinin digər şəxslərə məcburi normativ xarakterə malik aktları müstəqil qəbul etməkdədir. Bütün bu müddəalar Mərkəzi Bankın ölkənin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində ən effektiv orqanlardan biri olduğuna işarə edir.

Mərkəzi bank maliyyə bazarları sahəsində nəzarət və tənzimləməni həyata keçirməklə yanaşı, ölkədə monetar siyasəti həyata keçirən orqan kimi də çıxış edir. Mərkəzi Bankın əsas fəaliyyət məqsədi özünün səlahiyyətləri daxilində respublikada qiymətlərin stabilliyini təmin etmədən ibarət olur. Bundan başqa bank və həmçinin ödəniş sistemlərinin inkişafının və sabitliyinin təmin olunması da mərkəzi bankın məqsədləri sırasına daxildir. Bu hədəflərə çatmaq üçün Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətindən istifadə etməkdədir. Pul siyasəti əsasən qiymət stabilliyinin təmin edilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemini özündə ehtiva edir. Beynəlxalq səviyyədə və praktikada dövlət tərəfindən gerçəkləşdirilən pul-kredit siyasətinin 3 önəmli metodundan istifadə olunur. Bunlara aşağıdakılardır aiddir:

1) Uçot dərəcəsi (təkrar maliyyələşdirmə, diskont və s.). Dövlət tərəfindən Mərkəzi Bank kredit verir dövlət və kommertiya banklarına həmçinin həmin kredit üçün dəyişməz faiz müəyyənlişdirir. Ümumilikdə, dövlət apardığı pul və kredit sahəsində fəaliyyət istiqaməti və bu hesablama dərəcəsinə Mərkəzi Bank müəyyən edilməklə prezidentimiz tərəfindən hər il təsdiq edildikdən sonra

gerçəkləşdirilir. Milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə uçot dərəcəsinin önəmi bundan ibarətdir ki, hökumət onun yardımı ilə bahalı və ucuz maliyyə siyasətini apara bilir. Uçot dərəcəsi birbaşa milli valyutanın məzənnəsi, həmçinin də dövlət və kommertsiya bankları tərəfindən kredit bazarı üzrə təyin olunan kreditə əsasən faizin dərəcəsinə təsir göstərmiş olur.

2) Məcburi ehtiyat norması. Hökumət məcburi ehtiyat normaların inzibati təsir metodu olaraq seçərək bankların nağd maliyyə ehtiyatlarına təsir edir. Həmin metodla hökumət bankların kreditvermə perspektivlərini azaldır, yəni ki, əni dövlət bankların əlindəki nağd pulun müəyyən faizin götürməklə özündə saxlayır. Bu halda saxlanılan vəsaitə əsasən Mərkəzi Bank banka nə vəsaitlər ödəmir, nə də banklardan vəsait almır.

3) Açıq kommertsiya əməliyyatları. Bu metod ölkənin uçot itiqamətinin əlverişliliyini artırmaq məqsədilə tətbiq olunur. Adıçəkilən metodun çalışma aspekti onunla xarakterizə edilib ki, Mərkəzi Bank əsasən digər bankların kredit öhdəliklərin, dövlət tərəfindən buraxılan qiymətli kağızlarının ticarəti ilə məşğul olur. Açıq bazarda işlərin başlıca cəhəti ondan ibarətdir ki, dövlətə məxsus qiymətli kağızların alqı-satqısı bazar kursu ilə yox, qabaqcadan müəyyən olunmuş kursla gerçəkləşdirilir. Faiz dərəcələri də onların müddətindən asılı olmadan Mərkəzi Bankın tərəfindən differensiallaşdırılan formada müəyyən edilir. Belə ki, Mərkəzi Bankın maliyyə-pul bazarı və kapitalın bazarına təsiri bundadır ki, o, açıq marketiqdə faiz dəyişmək yolu ilə kredit bazaları üçün hökumətin qiymətli kağızlarını alqı-satqısına yaxşı imkanlar yaradır və onların likvidliklərinin qalxmasına müsbət təsir edir.

Ümumi iqtisadi nəzəriyyədə maliyyə siyasəti iki formada həyata keçirilir: Sərt və yumşaq pul siyasəti. Sərt pul siyasətinin mahiyyəti inflyasiyanın məhdudlaşdırılması üçün yönəldilmiş bir siyasət deməkdir. Sərt pul siyasətini həyata keçirərkən Mərkəzi Bankın verdiyi kreditlər əsasında faiz dərəcələrini qaldırır, sahib olduğu qiymətli kağızları satmaqla dövriyyədəki pulun həcmi azalda bilir, milli valyuta məzənnəsinin möhkəmlənməsi üçün imkan yaradır, banklara kreditlər verilməsin məhdudlaşdırır.

Yumşaq pul siyasəti dedikdə isə iqtisadi artımın stimullaşdırılması və tələbin canlandırılmasına yönəlmiş pul siyasəti nəzərdə tutulmaqdadır. Mərkəzi Bank yumşaq pul siyasətini həyata keçirərkən vermiş olduğu kreditlər üzərində də güzəştləri apara bilər. Məsələn: faiz dərəcəsinin normalara uyğun olaraq azaldaraq və ya qiymətli kağızlar əldə edərək dövriyyədə pulla iştirak etmək, daxili valyutanın qiymətini aşağı salmaqla və s.

Məhz bu səbəbdən də bankların fəaliyyətinin sosial vəziyyətə təsiri nəzərə cərpacaq dərəcədədir. Bankların fəaliyyəti iqtisadi münasibətlərin bir hissəsi olmuş, onun məzmun və əmtəə-pul münasibətlərinin inkişaf etmə dərəcəsi ilə müəyyən olunur. Bu münasibətlərin səviyyəsi nə qədər də əsasən yüksək olarsa, o bir o qədər daha çox fərqli və məzunlu forma alır. Bankın fəaliyyəti onun müştərilərlə iqtisadi münasibətlərinin ifadəsi olub, bankın mahiyyəti, funksiyaları və iqtisadiyyatda rolu ilə müəyyən edilir. Bu da bank fəaliyyətinin müəyyən xüsusiyyətlərə sahib olması ilə nəticələnir. Həmin xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

1) Bank istehsal sahəsi üzrə yox, mübadilə sahəsində fəaliyyət göstərir. Əlbəttə burada dolayı belə olsa istehsal sahəsinə toxunulur. Çünki bank ayrı-ayrı istehsal tələbatına (istehsalat materiallarının toplanması, yeni texnika və avadanlığın əldə edilməsi) xidmət göstərsə belə, prosesin özü yaradılan maddi nemətlərin təkrar paylanması ilə əlaqəli iqtisadi subyektlərin fəaliyyətini əks etdirməkdədir.

2) Bankın özü müəyyən mənada ticarət təsisatı sayılır. Ticarətin (kommersiya) əsasları bankın fəaliyyətində üstünlük təşkil edir. Bank maddi axınlar dövriyyəsini əks etdirən maliyyə vəsaitlərinin mülkiyyətçisi olduğu zaman onları digər iqtisadi subyektlərə “satır”, həmçinin “alır”. Bankın fəaliyyətinin əsası resursların bir qiymətə alınmasından və xeyli baha qiymətə satılmasından ibarət olmaqdadır.

3) Bankın özü əsasən kommersiya müəssisəsidir. Həm emissiya, həm də kommersiya banklarının əməliyyatları ödənişli əsaslar ilə gerçəkləşdirilir. Bank təqdim edilən kreditlərə görə kredit faizini, müştərilərin göstərişinə əsasən yerinə yetirilən hesablaşma, kassa və digər əməliyyatlara görə - müəyyən komissiya ala bilər.

4) Bankın fəaliyyəti sahibkarlıq xarakteri daşımaqdadır. Bankın sayəsində bir sıra iqtisadi subyektlərin fəaliyyətsiz kapitalları başqa subyektlər tərəfindən fəaliyyətə başlayır. Kapitalların iqtisadi subyektlər, sahələr, ərazi və dövlətlər arasında yenidən paylanması nəticəsində banklar maddi, əmək və maliyyə ehtiyatlarının istehsalat dövriyyəsinə gücləndirirlər, ayrı-ayrı iqtisadi layihələrin reallaşmasına yardım edirlər.

5) Bank -belə ki, kommersiya müəssisəsidir, eləcə də ictimai təsisatdı. Bankın özü ictimai maraqlara riayət etməyə yardım edir, ictimai tələbatların təminatı üçün çalışır və bu halda bank fəaliyyəti siyasi yox, iqtisadi xarakter daşımaqdadır.

Banklar iqtisadiyyatın maliyyə və kredit ehtiyacını ödəyə bilən qurumlardır. Mərkəz bankı maliyyə təklifini iqtisadiyyatın maliyyə tələbatına, iqtisadi və sosial siyasət hədəflərinə əsasən ayırmağa çalışır; banklar iqtisadiyyat sektorunda həyata keçirilə bilən pulu borc verə bilir, fondlar ticarət, sənaye, həmçinin kənd təsərrüfatına, tikinti və s. kimi sahələrə kredit formasında dağıtmaqla bir sıra iqtisadi vahidin likvid çoxluğu ilə, başqalarının likvid ehtiyaclarının ödənilməsi üçün yığım edilmiş pulların bazara axmasını saxlama şərti ilə iqtisadi fəaliyyətlərin davamlılığı və genişlənməsinə xidmət göstərirlər. Hazırda kredit alqı-satqısı böyük bir önəm daşıyır. Mallar istehsal edən, məhsulların bir yerdən digərinə aparılmasını saxlayan firma və şirkətlərin arasında və onlar ilə ev ofisləri arasında müxtəlif formalarda kreditlər verilir və alınır. Şəbəkə daxilində alınan və ödənilən kreditlərin əhəmiyyətli bir hissəsini banklar vasitəçilik edir. Çünki kredit zəmanət və güvənə əsaslanır. Banklar bu etimadı borc götürənlərin kreditlərini ölçmək və borclarının vaxtında qaytarılmasını təmin etmək şərti ilə qoruyurlar. Həqiqətən də banklar hər şeydən əvvəl kredit əməliyyatlarının əsasını təşkil edən girov institutlarıdır. Kredit vermək və kredit almaq istəyənlərin sayı sonsuzdur. Bununla birlikdə borcalana inam onlar arasında kredit əməliyyatının formalaşmasının əsas şərtidir. Bank kredit almaq istədikdə, alınan kreditləri ölçmək və kreditə zəmanət vermək üçün lazımi texniki vasitələrə sahibdir.

Azərbaycan Respublikasında banklar və bank sayılmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyəti Mərkəzi Bank tərəfindən verilən xüsusi razılığın (lisenziyanın)

vasitəsilə həyata keçirirlər. Depozit əməliyyatlarının yalnızca banklar və oçt rabitəsi milli operatorunun tərəfindən həyata keçirilməsinə icazə verilir. Banklar haqqında Qanunun 3.4-cü və 42-ci maddələrindən başqa, qalan müddəaları “Kredit İttifaqı barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu və başqa müvafiq qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, lisenziyalaşdırılmış və tənzimlənən kredit ittifaqları və digər bank sayılmayan kredit təşkilatlarına şamil edilmir. Bank sayılmayan kredit təşkilatlarının bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və lisenziyalaşdırılması qüvvədə ola bilən əsas qanunvericilik və həmçinin Mərkəzi Bankın normativ xarakterli də, aktları ilə həyata keçirilir. Bank olmayan kredit təşkilatlarının rəhbərləri olan işçilərin təcrübəsinə və peşə ixtisasına məxsus tələblər Mərkəzi Bankın tərəfindən müəyyən olunur. Mərkəzi Bank tərəfindən verilən bank lisenziyasında qadağan edilməmişdirsə, bankların aşağıda göstərilən əsas fəaliyyət növləriylə məşğul olmalarına icazə verilir:

- Müddətli və tələbi olan əmanətlərin (depozitlərin) və başqa qaytarılmış vəsaitlərin cəlb olunması;
- Kreditlər (təminatlı və/və ya təminatlı) verilməsi, həmçinin istehlak və ipoteka kreditləşməsi, reqres hüququ ilə yaxud da belə hüquq olmayaraq forfeyting, faktoring, lizing xidmətləri və başqa kreditləşdirmə növləri;
- Hüquqi və fiziki şəxslərin hesablarının, həmçinin bankın müxbir hesablarının açılması və həyata keçirilməsi;
- Hesablaşma-kassa xidməti, kliring, maliyyə vəsaitinin, qiymətli kağızlar və ödəniş vasitələrinin köçürülməsi üzrə xidmətlərin həyata keçirilməsi;
- Ödəniş vasitələri (həmçinin kredit və debet kartı, yol çeki və bank köçürmə vekseli) buraxılması;
- Müştərilərin hesabına və ya öz hesabına maliyyə vasitələrinin (o cümlədən köçürmə vekselləri, çeklər, borc öhdəlikləri ilə depozit sertifikatlarının), səhmlərin və başqa qiymətli kağızların, xarici valyutanın dəyərli metallar və qiymətli daşların, valyuta-faiz vasitələrinin, habelə forvard kontraktlarının, səhmlər, istiqrazlar, qiymətli metallar və ya faiz dərəcəsinə, svoplara aid sazişlər, fyuçerslər,

opsionlar və valyutalara aid başqa törəmə vasitələrinin satın alınması, o cümlədən satılması;

- Qiymətli metalların əmanət üzrə yerləşdirilməsi və cəlb edilməsi;
- Öhdəliklərin icras edilməsinə təminatların, eyni zamanda qarantiyaların verilməsi, həmçinin öz hesabına yaxud da müştərilər hesabına akkreditivlərin açılması;
- Maliyyə müşaviri, maliyyə agentliyi yaxud da məsləhətçisi xidmətləri göstərilməsi;
- Kreditlər və kredit qabiliyyətinin yoxlanılması üzrə informasiya verilməsi və xidmətlərin göstərilməsi;
- Sənədləri və qiymətliləri, eyni zamanda maliyyə vəsaitlərini saxlanma qəbul etmək (xüsusi otaqlar yaxud da seyf qutularında saxlama);
- Qiymətlilərin, həmçinin banknotlar və sikkələrin inkassasiya olunması və göndərilməsi.

Heç bir bankın tərəfindən istehsal, nəqliyyat, pərakəndə və ya topdansatış ticarət, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənməsi, inşası və sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yaxud da sığorta təşkilatlarından başqa, bankların tərəfdaş, pay sahibi və ya şərik olaraq bunlarda iştirak etməsinə yol verilmir.

Banklar həyata keçirdikləri funksiyaların çoxluğu ilə əhalinin bütün təbəqələrinin ən müxtəlif tələbatlarını qarşılamaqla iqtisadiyyatın inkişafına birbaşa töhfə vermiş olurlar. Bankların əsas funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:

Əmanət funksiyasında. Hər bir bankın öz kapitalından əlavə (nizamnamə, ehtiyat fondu, bölüşdürülməyən mənfəət) aktiv əməliyyatlar (kredit, qiymətli kağızların alınması və s.) aparmaq üçün bank öhdəliklərinin əsas hissəsini təşkil edən əmanətlərin cəlb edilməsi ilə məşğuldur. Geniş mənada depozitlərə fiziki və hüquqi şəxslərin cari hesablardakı vəsaitlər, habelə müştərilərin müəyyən müddətə daha yüksək faiz dərəcəsi ilə banka yatırdığı pul vəsaitləri daxildir. Müxtəlif qurumlar gələcək xərclər üçün mənfəət yığırlar ki, bu da bankın əmanət qabiliyyətini artırır. Banklar sıx məskunlaşmış yaşayış və iş ərazilərindəki depozit bazalarını hesablaşmaları asanlaşdıran filiallar və çevik kartlar vasitəsilə

genişləndirirlər.

Kredit funksiyası. Banklar topladıqları vəsait üçün müəyyən bir haqq və ya xərc ödəyirlər. Bu xərcləri ödəmək və qazanc əldə etmək üçün banklar istehsalat və ticarətə borc verirlər. Banklar bir əmanəti qoruyan və həmçinin kredit funksiyasını həyata keçirərək iqtisadiyyatda vasitəçi funksiyasını yerinə yetirir və öz zəmanəti ilə qənaətcil təsərrüfatdan defisitli təsərrüfata pul vəsaitlərini ötürürlər.

Heşablaşmalar və köçürmələrin əsas funksiyaları. Bütün müəssisələrin bank hesabı var. Bu yolla müəssisə ödənişləri həyata keçirir və digər qurumlardan ödənişlər alır. Banklar vasitəsilə nağdsız hesablaşma formaları təhlükəsiz, vaxtında və ucuz olduğundan onlar bankların vacib funksiyası hesab olunur və bu əməliyyatlar bank xaricində mümkün olmur.

Nağd vəsaitlərin idarə edilməsi. Müəssisələ ödənişlərinin inkassasiya əməliyyatlarını və məxrəcinin aparılmasını bank öz üzərinə götürür. Nağd hissənin artıq qalan miqdarını isə qısamüddətli qiymətli kağızlara yatırır. Müştəriyə nağd pul gərəkdikdə isə əks əməliyyat aparılır. Son dövrlərə qədər hüquqi şəxslərin nağd pulları idarə olunurdusa, hazırda fiziki şəxslərlə də oxşar əməliyyatlar həyata keçirilir.

Trast funksiyası. Banklar müəyyən hallarda müəssisələrin mülkiyyəti (qeyri-kommersiya və kommersiya trast xidmətləri), şəxslərin (fərdi trast xidməti) və ya maliyyə ehtiyatlarını idarə edirlər.

Bank investoru yaxud anderayter. Anderraytinq bir emitenitdən qiymətli kağız almaq və mənfəət üçün başqasına satmaq deməkdir. Sözügedən əməliyyat ənənəvi bank xidmətlərinin hər birindən daha riskli hesab edilir. Bu səbəbdən 1933-cü il ABŞ Konqresi bankların hər birinə eyni zamanda investisiya və kommersiya əməliyyatları aparmağı qadağan etmişdir. Daha sonra firmaların əksəriyyəti bank kreditlərindən çox özünün qiymətli kağızlarını buraxmağa və yerləşdirməyə üstünlük verdilər. Banklar əvvəlki müştəriləri geri qaytarmaq məqsədilə investisiya əməliyyatları aparmaq zərurətinə ehtiyac olduğuna aydınlıq gətirdilər. Bu cür xidmət böyük müəssisələrin birləşməsi, həmçinin özəlləşmə proseslərinin sürətlənməsi nəticəsində artıma meyl göstərdi.

Broker funksiyası. Banklar müştərilərinə dilerlərə müraciət etmədən istiqrazlar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar almağa imkan verən broker xidmətləri göstərir. Banklar daşınmaz əmlak üzərində broker əməliyyatları axtarır, yaşayış və ticarət binalarını satır və sonra maliyyələşdirirlər. Banklar vasitəçilik şirkətləri ilə müqavilələr bağlayır və öz təşkilatlarında vasitəçilik ofisləri yaradırlar. Bu şəkildə brokerlər bankın müştərilərinə, banklar da brokerlərin iş dairəsinə yaxınlaşırlar. Yaşayış yerin dəyişdirən insanlar “banklarını” açmadan bir ev və ya ticarət binası axtaran bir brokerə müraciətlər edirlər. O isə öz-özlüyündə müştərinə banka yönəldir. Faiz dərəcələriylə birbaşa əlaqəsi olmayan vasitəçilər bankların tərəfdaşı olurlar. Artıq banklar bu əməliyyatlarda ixtisaslaşmış broker şirkətlərini satın alır. Bu istiqamət bankların inkişafında da vacib rol oynayır.

İnvestisiyanın planlaşdırma funksiyası. Banklar müştərilərinə investisiya layihələri planlaşdırır. Banklar daima iqtisadi cəmiyyətdəki prosesləri təhlil obyektini əsasında saxlamalı və yaxşı maliyyə-hüquqi ekspertlər vasitəsilə müştərilərinə professional planlaşdırma xidmətləri göstərməlidirlər.

Kredit pulları emissiyası. Bankların hər biri depozit kreditləri verməklə dövriyyədə pul kütləsinin həcmi artırır. Müştəriyə verilən kredit, tələb olunduqda hesaba kredit verməklə bankın məsuliyyətini artırır. Hesab sahibi vəsaitləri nağdlaşdırmaqla dövriyyədəki nağd pul miqdarını artırır. Bununla birlikdə, iqtisadiyyatın müəyyən bir sükən tələb etdiyi üçün bankların bu funksiyası ya məhduddur, ya da palatalar tərəfindən stimullaşdırılmaqdadır.

Məsləhət xidmətləri. Ənənəvi şəkildə, müştərilər banka müraciət edir və onlarla kredit, əmanət və investisiyaların optimal istifadə edilməsini müzakirə edirlər. Bankların hər biri vergi bəyannamələrinin və biznes planlarının hazırlanmasından belə daxili və xarici bazarlar üzrə marketinq araşdırmaları, habelə bazarda mal və xidmətlərin təşviqi ilə bağlı tövsiyələr verirlər. Banklar hesablaşma əməliyyatları, əmanətçilər və borcalanlar arasında vasitəçi kimi çox miqdarda məlumatları təhlil edirlər. Məhz bu bacarıq bankları bu funksiyanı həyata keçirərkən digər müvafiq qurumlardan fərqləndirməkdədir.

Dəyərli əşyalar saxlanması. Qədim dövrlərdən bəri bankların başlıca xidmət

sahələrindən biri də qiymətli əşyaların saxlanmasıdır. Bankda qızıl-zinət əşyaları, sənədləri və s. şəxsi ləvazimatları yanğına və digər təhlükələrə tab gətirən seyflərdə mühafizə edirlər. Bankın mühafizəsi, həmçinin müştərilərin ona olan inamını artırmış olur.

Valyutnın mübadiləsi. Adıçəkilən xidmət növü isə bankların müsbətə doğru formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Hazırda qlobal maliyyə bazarının riskə malik mahiyyət daşması həmin əməliyyatların geniş miqyasda böyük bankların tərəfindən həyata keçirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Vəsait likvidliyi məsələsi və zəngin praktikanın vacibliyi buna səbəb olmuşdur. Geniş aspektdə həyata keçirilən həmin əməliyyatlar dilinq adını daşıyır.

Lizinq xidmətləri. Öz müştəriləri üçün avadanlıq satın almaq məqsədilə kredit yerinə banklar lizinqi təklif edirlər. Yəni özünün vəsaiti kimi bank onu icarəyə verirlər. Lizinq ödənişləri tam ödəndikdən sonra avadanlıq ya bank, ya da müştərinin sərəncamında qalmaqdadır.

Vençur kapitalının təklif edilməsi. Bank zaman keçdikcə riskli sahələr finansmanına kapital ayırırlar. Vençur kapitalı adətən yüksək texnologiyaların siyahısına aid layihədir ki, ənənəvi formadan uzaq formada iflasa uğrama ehtimalı çox olan, ancaq yüksək gəlir də qazandıra bilən biznes-planları əsasında həyata keçirilir.

Pensiya təminatları. Pensiya fondları maraq dairəsinə girərək banklar vətəndaşların yaşlılıq dövrünün təminatı ilə məşğul olurlar. Bu, bilavasitə ya şəxslər, ya da müəssisələr ilə bank arasında bağlanmış müqavilənin əsasında baş verir. Daxil olmuş vəsait akumulyasiya edildikdən sonra investisiyalar üzrə yönəldilir. İnsanlar təqaüd yaşına gəldikdə yaxud da onlar əmək qabiliyyətini itirdiyi zaman öz ödənişlərini almağa başlayırlar. Bu ehiyatlar uzunmüddətli vəsait olaraq bankların investisiya fəaliyyəti üzrə əhəmiyyətli rola malikdirlər.

Qiymətli kağızlar bazarında hüquqi tənzimləmənin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri. Qiymətli kağızlar bazar iqtisadiyyatının ən önəmli atributlarından biri hesab olunur. Qiymətli kağızlar bazarının olmadığı bir ölkədə yüksək səviyyəli inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olmasından danışmaq mümkün

deyildir. Qiymətli kağızlarla bazarının özü maliyyə bazarının əsas komponentlərindən biridir və o, qiymətli kağızların alqı-satqısını təmin etmək məqsədilə ilə də əsasən, fəaliyyəti həyata keçirir. Qiymətli kağızların ticarəti maliyyənin əsas vəsait formasından istehsal növünə keçməsinə yardım edir. O, bank kredit-pul sistemini bitirməklə, onunla birgə əlaqəli şəkildə işi yerinə yetirir. Ümumiyyətlə qiymətli kağızlar bazarını iştirakçıların qiymətli kağızların tədavülə buraxılması və dövriyyəsi zamanı ortaya çıxan iqtisadi münasibətlərin özəyi kimi qiymətləndirə bilərik. Qiymətli kağızların bütün növlərinin maliyyə kapitalından törəmədiyini nəzərə alsaq, qiymətli kağızlar bazarını bütöv şəkildə maliyyə bazarının tərkibinə daxil etmək doğru olmazdı.

Ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarı ilə əlaqədar münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və həmçinin başqa normativ hüquqi aktlar, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının aktları, həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir. “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Qanunun 1.0.11-ci maddəsinə əsasən, qiymətli kağızlar bazarı dedikdə, qiymətli kağızların buraxılması, ödənilməsi, emissiyası, tədavülü, saxlanması, kompensasiyası, mülkiyyətçiliyi, öhdəliklər ilə yüklənməsi, tənzimlənməsi və başqa əməliyyatların gerçəkləşdirilməsi üzrə subyektlərin arasında olan iqtisadi və hüquqi münasibətlərin məcmusu başa düşülür.

Ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarının formalaşması ötən əsrin əvvəllərinə təsadüf etməkdədir. 1913-cü il Bakı Tacir Bankı nizamnaməsinin təsdiq olunması ilə Azərbaycanda ilkin səhmlər buraxılmağa başlanmışdır. Bankın əsas səhmdarları sırasına o dövrün azərbaycanlı tanınmış sahibkarları - şuranın sədri Hacı Zeynalabdin Tağıyev, üzvləri Mirzə Əsədullayev, Ağa Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov və digərləri daxil olmuşlar. Ötən əsrin 10-20-ci illərində Bakı şəhərində bəzi səhmdar cəmiyyətləri fəaliyyət göstərirdi. Bu cəmiyyətlərin bir çoxu neft emalı, istehsalı və ticarətiylə məşğul olmaqda idi. Bunlardan “Balaxanı-Zabrat neft istehsal səhmdar cəmiyyəti”, “Neft məhsullarının səhmdar cəmiyyəti”, “Bülbülə

neft və ticarəti səhmdar cəmiyyəti” və digərlərini göstərmək olar. Bakı Tacir Bankı, Yeni-Bakı neft emalı zavodu və digər böyük şirkətlərə məxsus səhmlər Peterburqun, Moskva və Russiyanın digər böyük şəhərlərinin fond birjalarında satılırdı. “Kaspi” qəzetin səhifələrində 1900-cu ildə veksəl islahatları barəsindəki məqalələrdə həmin qiymətli kağızın o dövrdə geniş istifadə edilməsi və labüdlüyünü təsdiqləyən maraqlı məlumatlar dərc edilirdi. Bu dövr Bakı Ticarət Bankı və Bakı şəhərində fəaliyyətdə olan digər bankların tərəfindən veksellər və faizli kağızlar buraxıldı. Veksellər verilməsi zamanı, həmçinin borc əməliyyatlarının formalaşmasında daha çox rast gəlinir. Veksellə ticarətin aparılması Azərbaycan Cümhuriyyətində önəmli yer tuturdu, ancaq Sovetlər hakimiyyətində bu əməliyyatlar az idi. Sovetlər Azərbaycanı daxilində, bütün MDB-də olduğu kimi, dövriyyədəki əsas qiymətli kağızlar dövlət istiqrazları idi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətində qiymətli kağızlar bazarının təşəkkül tapması yeni iqtisadi tariximiz üzrə ən vacib hadisələrdən biridir, ona görə ki, bu bazarın mövcud olması hər bir dövlətin iqtisadi tərəqqi amillərindən, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyat sistemində inteqrasiyası üçün önəmli maliyyə infrastrukturlarından biridir. Qlobal təcrübədən məlumdur ki, qiymətli kağızlar bazarının özü bazar iqtisadiyyatının təməlidir, elə bu səbəbdən də əsasən ümummillə lider Heydər Əliyevin 30-u dekabr 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlara dair Dövlət Komitəsi yaranması barədə verdiyi 58 nömrəli Fərmanı dünya xarici sərmayədarlar, maliyyə təşkilatları və şirkətlərin hər biri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. 1999-cu ilin 26-sı iyulunda “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Qiymətli Kağızlara dair Dövlət Komitəsi (QKDK) fəaliyyət göstərməsinin təmin olunması barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanının imzalanması nəticəsində respublikada mütəşəkkil qiymətli kağızlar bazarının əsası qoyulmuşdur. Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində QKDK tərəfindən Azərbaycan Respublikasında müasir tələblərə cavab verən, bazar münasibətləri şərtlərinə uyğun, habelə geniş əhatəli infrastrukturunu olan fond bazarının təsis və inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Bunlardan biri də əsasən qiymətli kağızlar bazarının dövlət tənzimləmə sisteminin

qurulmasıdır ki, dünya standartlarına müvafiq normativ-hüquqi baza yaradılmışdır. Komitənin başlıca məqsədi bazarda baş verməkdə olan proseslərin şəffaflığının təmin olunması ilə birgə qiymətli kağızlar bazarında riskin minimum səviyyəyə salınmasıdır. Elə bu səbəbdən də, normativ-hüquqi bazada investorların (xüsusilə də, minoritar investorların) hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasına, qiymətli kağızlar bazarında məlumatların açıq ifadəsinə, qeyri-qanuni insayder müqavilələrinin qarşısının alınmasına, bazarın təkrar (spekulyativ) əqdlər bazarı olmasının qarşısının alınmasına, qiymətlərlə manipulyasiyaya yol verilməməsinə və ölkənin fond bazarının xarici və daxili investisiya ehtiyatlarının iqtisadiyyatın real sektoru üzrə akkumulyasiya olunmasına yönəldilmiş digər istiqamətlərə xüsusi diqqət göstərilmişdir.

Azərbaycanda ölkədaxili ictimai-siyasi sabitliyin də əsas bərqərar olması, prezidentin ardıcıl və uğurlu xarici siyasətinin gerçəkləşdirilməsi, ölkəmizin beynəlxalq aləmdəki nüfuzu və dünya birliyi üzrə sivil dövlət kimi tanınması bunun üçün möhkəm zəmin yaratdı 2000-ci ildə dünyaca məşhur İngilis reyting agentlik Fitch İKKA ölkəmizə B + kredit reytingini, 2001-ci ilin yayında da xeyli yüksək BB kredit reytingini verdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bunlar müharibə şəraitində yaşayan bir ölkə üçün çox yüksək rəqəmlərdir. Reytingə əsasən Azərbaycan Türkiyə ilə Rusiya kimi ölkələri qabaqlayır. Respublikaya kredit reytingi verilməsi ölkə iqtisadiyyatına qısamüddətli investisiyaların cəlb olunmasında mühüm rol oynayacaq. Bu o deməkdir ki, ölkəmizə verilən yüksək suveren kreditlər dünyanın bütün beynəlxalq maliyyə və fond bazarları üzrə yol açır, investorları dövlətimiz haqqında məlumatları artırmağa və investisiya fəaliyyətlərini intensivləşdirməyə sövq edir. Aydın olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi durumu yaxşılaşdıqca, müsbət bir görüşlə verilən kredit daha da artır. Bu, ölkəyə iqtisadiyyatın inkişafına təkan verən güclü sərmayə üçün şərait yaradır.

Ölkədə davam edən iqtisadi islahatlar, stratejik özəlləşdirmə axtarışı qiymətli kağızlar bazarının inkişafı üçün təkan verdi. Hazırda hökumət qısamüddətli istiqrazları, özəlləşdirmə rəyləri və səhmləri, səhmdar cəmiyyətləri səhmləri, kredit

təşkilatlarına məxsus depozit sertifikatları, veksellər və fyuçerslər mövcuddur. Qiymətli kağızlar infrastrukturunun əsasını təşkil edən qarşılıqlı tərəflər var - brokerlər, diler təşkilatları, birjalar, dilerlər fəaliyyətdədirlər. Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarını 4 sahəyə bölmək mümkündür:

- 1) Dövlətin qiymətli kağızlar bazarı ilə dövlət qısamüddətli istiqrazlar;
- 2) Borc öhdəlikləri ilə veksellər bazarı;
- 3) Dövlətin özəlləşdirmə pay(çek) və opsiyonları;
- 4) Korporativ qiymətli kağız bazarı.

26-ı iyul 1999-cu il “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Qiymətli Kağızlar əsaslı Dövlət Komitəsinin fəaliyyətinin təmin olunması barədə” Azərbaycan Respublikasının prezidentinin Fərmanı Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının müasir inkişaf mərhələsinin başlanğıcını qoydu. Bu vacib sənədə uyğun olaraq, qiymətli kağızlar bazarının formalaşması və tənzimlənməsi, bu sənəddə dövlət siyasətinin gerçəkləşdirilməsi və nəzarəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinə verildi və Komitəyə məxsus Əsasnamə təsdiqləndi. Prezidentin 8-i noyabr 1999-cu ilin tarixi Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Qiymətli kağızlar sahəsində bir sıra fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılma Qaydaları”, respublikada mülki qiymətli kağızlar bazarı infrastrukturunu yaradılması, kooperativ qiymətli kağızlar bazarının genişləndirilməsi və fəaliyyətin 12 növünün təmizlənməsi və stimullaşdırılması investisiya axınlarını gücləndirmək, tənzimləmə yolunda təzə prioritet addımlardan biri olubdur. Məhz həmin Fərmandan sonra Komitə təşəbbüsü və köməyi sayəsində ölkəmizdə ilkin birja təsis edildi və Bakı Fond Birjasına qoşulan səhmdarlar ölkəmizin iqtisadi inkişafına mühüm töhfələr verdilər və bununla da mütərəqqi bir addım atdılar . Birjanın çox şəffaf siyahı proseduru var. Buna görə həm qiymətli kağız sahibləri, həm də alıcıları öz hüquqlarını beynəlxalq normalara uyğun həyata keçirmək üçün bərabər imkanlar yaradıldı. Artıq xarici birjalar Bakı Fond Birjasına maraqlarını bildiriblər. Xüsusilə İstanbul Birjası Bakı Birjasının səhmdarı oldu. Bu, xarici ölkələrin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına inamından irəli gəlir. Fərmana əsasən, Komitə tərəfindən görülən işlər nəticəsində dünya

standartlarına uyğun olaraq normativ bazarın təmali qoyuldu, qiymətli kağızlarla bağlı 60-a kimi normativ hüquqi aktın layihələri hazırlanıb, 50-dən çox normativ hüquqi sənəd təsdiq edilmişdir, tütün məhsulları, spirtli içkilər və neft məhsulları üçün aksiz markalarının dövryyəsi üçün yeni bir mexanizm hazırlanmış, borc bazarının tənzimlənməsi və girov əməliyyatları tənzimlənməmiş, vətəndaş püşkatma bazarı formalaşdırılmış, Milli Derosity Mərkəzi qurulmuş, dövlət özəlləşdirmə çekləri və orionlar qeydiyyatına alınıb, səhmdarların hüquqları qorunub. Onlarla hüquqi şəxsə qiymətli kağızlar bazarında peşəkar iştirakçı kimi lisenziya verilmiş və təxminən 150 şəxsin bu bazarda müxtəlif fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün sertifikatları verilmişdir.

İqtisadi və siyasi vəziyyətdən asılı olaraq fəaliyyətdəki bütün qiymətli kağızlar bazarı hökumət qurumları vasitəsilə dinamik surətdə tənzimlənməlidir. Bu prosesin gerçəkləşdirilməsini aşağıdakılar təşkil edir:

- İdeoloji, o cümlədən qanunverici qaydalara görə bazarda inkişaf konsepsiyasının hazırlanması, onun həyata keçmə proqramının təşkil və idarə olunması bazar fəaliyyətinin inkişaf etməsi üçün vacibli aktlar tərtibi və gerçəkləşdirilməsi.

- Maliyyə bazarında hökm sürməkdə olan vəziyyətə aid gündəlik məlumatların ilk mənbələrdə yığılması (dövlət, həmçinin şəxsi kanallardan istifadə edərək qiymətli kağızlar satışına dair) və təhlil edilməsinin aparılması.

- Qiymətli kağızlar bazarı üzrə maliyyə sahibkarlığı və təhlükəsizliyinə nəzarət təzə bazarlara girişin nəzarətdə olması, qiymətli kağızlar uçotu, sərmayə yatırımlarına maliyyə təşkilatlarının tərəfindən nəzarət, onlarda sağlam rəqabət fəaliyyəti həyata keçirmələri üçün tədbirlər görülməsi, etik, o cümlədən hüquqi normalara riayət olunmaması hallarında sanksiyalar tətbiq edilməsi.

- Qiymətli kağızlar bazarının durumu barədə məlumat bazası yaradılması, sərmayə sahiblərinə məlumatların açıqlanmasının təmin olunması.

- Sərmayədarların baş verəcək itkilərdən qorunma sistemi formalaşdırılması, eyni zamanda sərmayələrin ölkə və qarışıq sığortalanma formalarından istifadə etmə.

- Fond bazarında başqa qeyri-dövlət maliyyə formalarının ilə maliyyə vasitələrinin daxil olmasının qabağının alınması təzə sikkələr, qızıl külçələri və ayrı-ayrı valyutaların müdaxiləsinin qabağının alınması.

- Dövlət tərəfindən qiymətli kağızların həddindən çox buraxılmasının qabağının alınması, dövlət vəsaitləri və qeyri-istehsal sahələri üzrə sərf edilən məsrəflərin qarşısının alınması və s.

Hal-hazırda qiymətli kağızlar bazarında dövlət tənzimləməsi mexanizmi onu icra etməkdə olan mərkəzi və yerli təşkilatlardan hər birinin qarşılıqlı əməkdaşlığı mühitində aparılır. Dövlət səviyyəsi üzrə qiymətli kağızlar bazarı tənzimlənməsində aşağıda qeyd edilən qurumlar da iştirak etməkdədirlər:

1) Dövlət hakimiyyətin təmsil etməkdə olan yuxarı maliyyə-kredit təşkilatları, eyni zamanda:

a) Milli Məclis (adətən qiymətli kağızlar bazarın tənzimləyən qanunlar qəbul etməkdədir);

b) Prezident (sərəncamları və tapşırıqları verir);

c) Hökuməti təmsil etməkdə olan müxtəlif qurumlar (əsasən Prezident sərəncamlarının icra edilməsi mexanizmini müəyyənləşdirir, öz səlahiyyətlərinin dairəsində bazar üzrə təsir edir);

2) Qiymətli kağızlar bazarında bütün fəaliyyət sahələrin tənzimləyən yüksək idarəetmə səlahiyyətinə malik dövlətin idarəetmə təşkilatları:

a) Qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyəti üzrə nəzarətedici komissiya. Onlar da əsasən sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün ayrıca icazə verir, o cümlədən reyestr xidmətinin edilməsi ilə məşğul olur. İqtisadi mühitdən asılı olmaqla bu qurumlar yeri gəldikdə qiymətli kağızlar bazarı üzrə tənzimləyici, həmçinin nəzarətedici səlahiyyətlərin və vəzifələrin icra edilməsini öz üzərinə götürməsi mümkündür;

b) Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qiymətli kağızlar buraxılışını gerçəkləşdirərkən təsərrüfat subyektini qeydə alır və yerli özünüidarəetmə təşkilatları, fond birjalrı, sərmayə qoyuluşu şirkətləri və fondların

işə başlaması üçün ayrıca icazə verir, hökumət tərəfindən qiymətli kağızlar buraxılışı və dinamikadakı dövriyyəsinə tənzimləyir;

c) Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının özü kredit təşkilatlarının tərəfindən qiymətli kağızların buraxılışına nəzarət edir. Kredit əməliyyatını həyata keçirməklə qiymətli kağızlar satışı və anti-inhisar qaydaların təyin edir, o cümlədən qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının arasında etibarlı və iri miqyaslı iqtisadi münasibətlər yaradır;

d) Anti-inhisar siyasətdə hökumət qurumları (anti-inhisar qaydaların müəyyən etməklə onların icra edilməsinə nəzarəti gerçəkləşdirir) bazar fəaliyyətini tənzimləyə bilər;

e) Dövlət sığorta nəzarətinin özü qiymətli kağızlar bazarı üzrə sığorta şirkətlərinin fəaliyyət göstərməsi ilə risk səviyyəsini müəyyənləşdirmək, onun icrasını daim nəzarətdə saxlama işlərinə xidmət göstərir. Dövlət tənzimləyici təşkilatlarının başlıca vəzifəsi birbaşa qiymətli kağızlar bazarının idarəsi qaydaları və normalarının təyin olunmasından və onların icrasını edilməsini həyata keçirməkdən ibarət olmaqdadır. Bundan başqa dövlətin qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənmə prosesi vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsi üsulu ilə maliyyə sanksiyasından istifadə etmə qaydalarına və başqa iqtisadi mexanizmlərinin təsir gücünə əsaslanırlar.

2.2. Kənd təsərrüfatı sahəsində hüquqi tənzimləmənin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri

Kənd təsərrüfatı ölkə iqtisadiyyatının əsas sahəsi kimi insan cəmiyyətinin sağlam formalaşması üçün əvəzolunmaz əhəmiyyətə malikdir. Əvvəllər klassiklər yeyinti vasitələrinin istehsalının xüsusilə istehsalçıların yaşayışı üçün, həmçinin ümumilikdə hər cür istehsal üzrə ən ilkin şərt olmasını göstərmişlər. Kənd təsərrüfat sahəsi insanların ərzaq məhsullarına artmaqda tələbatı və bəzi sənaye sahələrinin (yeyinti, o cümlədən yüngül sənayenin) xammal üzrə olan ehtiyacların ödəyir. Dövlət iqtisadiyyatının əksər sahələrinin inkişafı aqrar sahə səviyyəsindən müəyyən dərəcədə asılı olmaqdadır. İqtisadiyyatın həmin sahəsi eyni zamanda iqtisadiyyatın müxtəliayrı-ayrım sahələrinin və vətəndaşların ehtiyaclarını ödəyə bilən önəmli mənbə hesab edilir. Kənd təsərrüfat mənşəli məhsullara tələb çoxaldıqca onların istehsal olunması və emal edilməsi, saxlanması, daşınması, satılması ilə məşğul olan sahə şəbəkəsi genişlənir və inkişaf edir. Hal-hazırda yeyinti sənaye müəssisələrində xammal-material ehtiyaclarının 80 %-dən çoxu təkcə kənd təsərrüfatı məhsullarının hesabına təmin edilir. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı sənaye sahələrindən maşınlar və mexanizmlər, neft məhsulu, elektrik enerjisi, mineral gübrələr alaraq istehsal prosesini xeyli səmərəli təşkil edir, həmçinin məhsul istehsalını çoxaldır. Beləliklə əhalinin kənd təsərrüfat məhsulları və emal sənayesi müəssisələrinin xammal üzrə olan tələbatının ödənməsində iştirak edən bir qrup sahələri fəaliyyət göstərir. Bu, sahə və yarım sahə kimi sıx əlaqəli fəaliyyətə əsaslanır.

Dövlətin kənd təsərrüfatını daim diqqətdə saxlaması və bu sahəyə xüsusi önəm verməsi qəbul edilmiş bir sıra qanunlarla özünü sübut edir. Bu qanunlar sırasına “Aqrar islahatın əsasları haqqında”, “Meliorasiya və irriqasiya haqqında”, “Torpaq islahatı haqqında”, “Toxumçuluq haqqında”, Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi, “Torpaqların münbitliyi haqqında”, “Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında”, “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında”, “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında”, “Aqrar sığorta haqqında” və s. misal göstərə bilərik. Bütün bu qanunlar ölkəmizdə kənd təsərrüfatının inkişafı, onun davamlı olaraq

dünya standartlarına uyğunlaşdırılması üçün əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edirlər.

Kənd təsərrüfatına bu cür diqqətin ayrılması yalnızca əhalini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə də əsasən təmin etməyə deyil, həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi məsələsini həll etməyə yönəlir. Müasir zəmanədə ərzaq təhlükəsizliyi bəşəriyyətin ən qlobal problemlərindən birini təşkil edir. Taxılçılıq problemin həllində əsas rol oynayır. İqtisadiyyatın bu forması koordinasiya rolunu oynayaraq, aqrosənaye kompleksinin digər sektorları üçün bir sistem yaradır. Taxıl istehsalının durumu və taxıl bazarındakı mövqeyi dünya təcrübəsi üzrə beynəlxalq səviyyədə və ayrı-ayrı ölkələrdə ərzaq təhlükəsizliyinin əsas göstəricisi kimi qəbul edilir. Taxıl istehsalının ölkə üçün sosial-iqtisadi səmərəsi, əhaliyə etibarlı çörək-taxıl məhsullarının verilməsi, gündəlik istehlakda əvəzolunmaz məhsul kimi əhəmiyyəti baxımından taxıl istehsalının bir daha ön plana çəkmiş olur. Taxıl və ondan hazırlanan məhsullar mənşəyinə görə insan həyatının əsasını təşkil etməkdədir. Taxılın istehsalı daim diqqət mərkəzində olub və ölkələrin iqtisadi siyasətinin əsas xəttin təşkil edib. Eyni zamanda bitki məhsullarının tərəvəz, meyvə, kartof və bostan məhsulları, heyvandarlıqdan alınan ətlə süd məhsullarında yeri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və insan həyatı fəaliyyətini təmin edərək, insan həyatının kalorilərinin formalaşmasında iştirak edir. İnsanların yeməyə olan ehtiyacları yaşları, kökləri, iş şəraiti, milli xüsusiyyətləri, yaşayış yeri və digər amillərlə müəyyən edilir. İnsan varlığını əkinçilik, onun ayrılmayan hissəsi, məhsul, heyvandarlıq və emal malları olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Hər üç sahənin özü ərzaq təhlükəsizliyinin təməl daşı hesab edilir. Həmin bölgələr insanları aclıqdan, həmçinin yoxsulluqdan mühafizə edir, ölümdən xilas edirlər. Hər bir dövlət qida təhlükəsini aradan qaldırmaq və bu cür təhlükənin baş verməməsi üçün ayrı-ayrı qabaqlayıcı işlər görür. Qida çatışmamazlığının aradan qaldırılması dövlətin iqtisadi dirçəliş siyasətinin həyata keçirilməsində əsas istiqamətlərdən biridir. Göstərilən məsələ müəyyən mənada kəndli təsərrüfatında daha çox özünü göstərir. Qidanın azlığının aradan qaldırılması dövlətin iqtisadi mühafizəsinin, habelə dövlətin həm iqtisadi və həm də siyasi gücünün vacib

hissəsidir.

Yerli istehsal hesabına dövlət ehtiyat fondlarının yaradılması ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin həyata keçirilməsində mühüm iqtisadi rola malikdir. Qida ehtiyatlarının yaradılması və istifadəsi yerli təsərrüfatın, istehsalın artmasında mühüm rol oynayır. Dövlətin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yerli bazarı kənar təsirlərdən müdafiə etmək lazımdır. Yerli istehsalın qədəri daxili ticarətin tələbatını ödəmədiyi vaxt yerli bazara xarici təsirlərin olması görünür. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmnin artırılmasının vacib şərtlərindən biridir. Bu, yerli məhsulların istehsalının artırılması ilə sıx bağlıdır. Bildiyimiz kimi kənd təsərrüfatı istehsalının əsas vasitəsi torpaqdır, torpaq isə torpaq mülkiyyətçilərinin əsas sərvətidir. Kənd təsərrüfatı istehsalının həcmi torpaqdan istifadə formasına görə dəyişir.

Torpaqdan düzgün istifadə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının məqsədlərinə çatmaq üçün ən vacib vəzifələrdən biridir. Kənd təsərrüfatına maliyyə-pul qoyuluşlarının çoxaldılması çevik olaraq kənd təsərrüfatının yüksəlməsinə nail olmaq üçün əsaslardan biridir. Kənd təsərrüfatına kifayət qədər kapital qoyuluşu olmadan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını sənaye bazasına keçirmək, habelə insanların yeyinti məhsuluna olan tələbatını çatdırmaq mümkün deyil. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin lazımi həcmdə kifayət qədər məhsuldarlığı olan münbit torpaqları var. Azərbaycanda nəinki yerli xammaldan istifadə etməklə istehsal prosesləri həyata keçirilir, həm də istisna hallarda kənd təsərrüfatı istehsalçıları ölkədən kənardan gətirilən kənd təsərrüfatı ərzaq və digər məhsullarının istehsalı və hazırlamaq ilə məşğul olurlar.

Beynəlxalq birliklərin ekspert rəylərinə görə, Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsi son illərlə müqayisədə gözəçarpacaq qədər artmışdır və ümumdünya standartları daxilində yaxşı (orta) səviyyədə qiymətləndirilir. Digər dövlətlərdən qida ixracından asılılığı aradan götürmək üçün, dövlətdaxili istehsal dərəcəsinə əhalinin ərzaq ehtiyaclarını maksimum dərəcədə təmin etmək lazımdır. Bu, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ən vacib amillərdən biridir. Qida istehsalının artması ilə idxal həcmnin artması əhalinin istehlak səviyyəsinin

artması ilə izah edilə bilər. Bütün bunlara baxmayaraq, idxalın azaldılması və eyni zamanda ixracın artması ölkə iqtisadiyyatının inkişafı qarşısında duran vacib vəzifələrdən biri hesab edilməlidir. Respublikamızın bir neçə bitki məhsullarının ayrı-ayrı illər üçün ərzaq balanslarına nəzərinizə çatdırıram (Cədvəl 1).

Cədvəl 1: Dənilərin və dənli paxlalı bitkilərin növlər üzrə məhsuldarlığı (ilkin çəkiddə), bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə

	2003	2013	2015	2016	2017	2018
Dənilər və dənli paxlalı bitkilər	26,6	27,5	31,5	30,6	29,8	30,0
Payızlıq dənli bitkilər	25,8	26,8	30,6	29,7	28,8	29,4
Buğda	26,2	27,5	31,3	31,4	30,5	30,2
Çovdar	8,8	12,1	13,0	27,7	35,1	29,8
Arpa	23,7	25,0	29,6	26,9	25,6	28,0
Yazlıq dənli və paxlalı bitkilər	38,4	39,2	44,2	45,1	42,0	37,1
Buğda	25,4	33,8	19,7	23,9	23,8	26,2
Dən üçün qarğıdalı	44,3	53,9	59,2	60,1	60,9	57,7
Arpa	29,1	23,8	24,8	23,9	25,0	26,7
Vələmir	18,7	19,3	24,0	25,7	22,2	23,2
Pərinc	-	-	-	-	-	18,2
Darı	-	8,6	8,8	8,9	25,2	24,4
Çəltik	47,2	23,3	24,5	22,5	31,7	30,0
Sorgo dən üçün	-	4,0	22,2	20,2	38,8	17,8
Paxlalılar	20,9	19,9	22,9	21,0	18,5	19,3
Noxud	21,9	17,1	21,3	17,9	16,6	17,9
Lobyə	20,6	24,9	25,9	24,8	23,3	24,5
Mərcimək	19,4	13,0	17,6	15,2	13,6	16,4
Sair paxlalılar	18,8	23,5	21,9	21,9	21,6	19,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Ölkədə qurulan qanunvericilik bazası dövlətimizin kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmalıdır ki, iqtisadi inkişafın əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənməsinə şahid olaq. Ölkəmizdə yaradılan normativ-hüquqi baza da kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafına uyğun qurulur. Mövcud hüquqi baza həm də kənd təsərrüfatının illik inkişafını təmin edir. Kənd təsərrüfatına diqqət bu sahədə istehsal və ixracın artırılması ilə ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, əhalinin daha yaxşı yaşayış şəraitinin olmasına kömək edən bu sahədə ölkə əhalisinin məşğulluğuna da öz töhfəsini verir. Ölkəmizin kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac etmək qabiliyyəti var, sadəcə bu

potensial mənbələrdən düzgün istifadə etməliyik. Dünyada qida məhsullarına olan daxili tələbatın ödənilməsi bir çox inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi strategiyalarının vacib hissəsidir, çünki onlar ərzaq təhlükəsizliyinin ölkə və xalqı üçün vacib amil olduğuna inanırlar. Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra kənd təsərrüfat mədəniyyətini inkişaf etdirmək, kənd təsərrüfatı sektorunun ixrac potensialını genişləndirmək üçün xarici investorları cəlb etmək, kənd yerlərində bu sahəyə maliyyə dəstəyi vermək üçün dövlət lazımdır. Bütün bunlara baxmayaraq, yuxarıda göstərdiyim kimi, ölkəmizdə kənd təsərrüfatının potensial imkanları yüksək olsada bu sahə lazımi səviyyədə hələ də tam inkişaf edə bilməmişdir. Kənd təsərrüfatının inkişafı ölkəmizin neftdən asılılığını aradan qaldırmaq üçün dövlətin iqtisadçılarının diqqət mərkəzində olan bu gün üçün əsas sahələrdən birinə çevrilmişdir. Kənd təsərrüfatı Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun prioritet sahəsidir və ölkədə əsas istehlak malları olan qida məhsullarını birbaşa və dolayı yolla təşkil edir və təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı sahəsində dövlətlərarası əməkdaşlığı. Münbit əraziyə və əlverişli iqlim şəraitinə də əsasən malik olması Azərbaycanda digər sahələrlə yanaşı kənd təsərrüfatının da yetərincə inkişaf etməsinə zəmin yaratmışdır. Bu səbəbdəndir ki, dünyanın bir sıra ölkələri Azərbaycanla kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq etməyə başlamışdır. Əməkdaşlıq çərçivəsində xarici dövlətlərlə ölkəmiz arasında bir sıra beynəlxalq sazişlər imzalanmışdır. Bu da ölkəmizin iqtisadi inkişafına təkan verən hallardan biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan və Argentina respublikaları arasında aqrar sahəyə dair əməkdaşlıq. Ölkələr arasındakı qarşılıqlı əməkdaşlığın vəziyyəti iqtisadiyyat sahəsinin başqa sahələriylə birgə aqrar təsərrüfat sahəsində də dostluq və xoş münasibətlərin mövcudluğuna əsasən seçilməkdədir. Bu iki dövlətin iqtisadiyyatında aqrar təsərrüfat sahəsinin vacibliyini, sözügedən sahədə mövcud olan potensialı və geniş əməkdaşlıq imkanlarını nəzərdə tutaraq, həmçinin adıçəkilən sahədə əməkdaşlığın normativ-hüquqi sisteminin hazırlanması məqsədilə 2011- ci ilin 21 sentyabr tarixində Bakı şəhərində “Azərbaycan

Respublikası Kənd Təsərrüfat Nazirliyi və Argentina Respublikası Kənd Təsərrüfatı, Heyvandarlıq, o cümlədən Balıqçılıq Nazirliyinin arasındakı əməkdaşlıq barədə Anlaşma Memorandumu” imzalanmışdır.

Ölkələr arasında kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının müəyyən həcmli ticari dövriyyəsinin olmasına baxmayaraq, ümumi olaraq ticarət münasibətləri hazırki potensialdan aşağı şəkildə qiymətləndirilir. Nümunə üçün, Argentina ölkəsindən ölkəmizə 2011-ci il 16 mln. 932 min ABŞ dolları qiymətində kənd təsərrüfat və ərzaq məhsulları, həmçinin bitki və heyvanmənşəli piy və yağlar, yağlı toxumlar və meyvə, qozla fındıq, heyvan yemləri, süd məhsulları və başqa məhsullar idxal edilmiş, ölkəmizdən qarşı tərəfə isə 1500 ABŞ dolları həcmində spirtsiz və spirtli içki ixrac edilmişdir. Argentinadan ölkəmizə 2012-nin yanvar-sentyabr ayları isə milyon 327 min ABŞ dolları həcmində kənd təsərrüfat və ərzaq məhsulları, həmçinin süd məmulatları, təbii bal, heyvanlara hazır yeməklər, heyvan, o cümlədən bitki mənşəli piylər və həmçinin yağlar, yağı olan toxumlar, meyvə və başqa məhsullar idxal edilmişdir.

Azərbaycan və İran İslam respublikaları arasında aqrar sahəyə dair əməkdaşlıq. Ölkələrimizin ortaq tarixi, dini və mədəni dəyərlər birləşdirir. Bu isə öz növbəsində möhkəm əməkdaşlıq üçün yaxşı zəmin yaradır. İki ölkə arasında dostluq münasibətlərinin təməlinin qoyulmasında 1993-cü ildə İran İslam Respublikasının Prezidenti Əli Əkbər Haşimi Rəfsəncaninin ölkəmizə, 1994-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin İrana rəsmi səfərləri, həmin səfərlər zamanı aparılmış danışıqların və imzalanmış sənədlərin müstəsna rolu olmuşdur.

Ölkələr arasında kənd təsərrüfatı sferasında qənaətbəxş əməkdaşlıq səviyyəsi mövcuddur. Lakin bu, ölkələrimiz arasında kənd təsərrüfatı sahəsində də əsasən əməkdaşlıq potensialından qat-qat aşağıdır. Ölkələrimiz regional ticarət tərəfdaşlarıdır. 2012-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında İrandan ölkəmizə 19,3 milyon dollar dəyərində müxtəlif ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsulları, Azərbaycandan İrana ixrac edilən əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi 9,7 milyon dollar təşkil etmişdir. İrandan Azərbaycana diri heyvanlar, müxtəlif meyvə və tərəvəz, yumurta, şəkər və şirniyyat məhsulları, yağlı bitkilər və

meyvələr, ət, çovdar, qida sənayesi qalıqları və tullantılar, hazır heyvan yemləri Azərbaycan İrana ixrac olunurdu. İran İslam Respublikasının aqrar istehsal və emal sahələrində aparılan tədqiqatlar, elmi tədqiqat mərkəzləri və bitkiçilik, heyvandarlıq, baytarlıq və fitosanitariya, elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsində aparılan tədqiqatlarla tanışlıq nəticəsində Protokol imzalanmışdır. Ölkələrimiz arasında 1994-cü ildə kənd təsərrüfatı sahəsində müqavilələr, 2002-ci ildə bitki mühafizəsi və karantini və baytarlıq sahəsində əməkdaşlıq haqqında memorandum 2002 imzalanmışdır. Bu sənədlərə görə, İranın “Sabalan Sabz” şirkəti və ölkənin “Azərşakar” şirkətinin birgə fəaliyyəti nəticəsində 2000-ci ildə 1400 hektar taxıl, 500 hektar şəkər çuğunduru, 40 hektar turp, 400 hektar soya, və 2001-ci ildə 2300 hektar taxıl əkilib.

İran İslam Respublikası müştərək əkinləri kənd təsərrüfatı maşın və texnikaları ilə, toxum, bitki mühafizəsi vasitələri və mineral gübrələrlə təmin etmişdir. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Bağçılıq və Subtropik Bitkilər İnstitutu Kərəc şəhərindəki Elmi-Tədqiqat Toxum və Bitki Seleksiyası İnstitutuna 11 fındıq sortu tingi vermiş, İranda yetişdirilən 8 fındıq sortu isə sınaq məqsədilə Azərbaycana gətirilmişdir. İranın alimləri Kərəc və Ərdəbil regionlarında kartof və şəkər çuğunduru altında istifadə olunan eroziyaya uğramış torpaqların qida rejiminin öyrənilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparmışdır.

Azərbaycan və Gürcüstan respublikaları arasında aqrar sahəyə dair əməkdaşlıq. İqtisadiyyatın digər sahələri ilə yanaşı, iki ölkə həm də aqrar-sənaye kompleksi sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirir. Məsələn, 2011-ci ildə Gürcüstandan Azərbaycana 12754.9 min ABŞ dolları məbləğində miqdarda ağac, kollar, pərçimlənmiş, becərilməmiş fidanlar, heyvan-bitki gülləri ilə yağlar, mandarin və digər sitrus meyvələri, kartof, tərəvəzlərin toxumları, ədviyyat və digər kənd təsərrüfatı məhsulları idxal edildi. 17.346.400 dollar dəyərində meyvə və tərəvəz, bitki yağları, konservləşdirilmiş meyvə və tərəvəz, toz şəkər, çay və digər kənd təsərrüfatı məhsulları ölkəmizə Gürcüstana göndərildi. Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan arasındakı kənd təsərrüfatı tədqiqatları sahəsində əməkdaşlıq vardır. Beləliklə, Azərbaycanın Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatı

İnstitutu və Gürcüstan Elmi-Tədqiqat Bitki Mühafizəsi İnstitutu, Arid bölgələrində Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı Tədqiqatları Mərkəzindən verilən maliyyə dəstəyi ilə dən bitkilərində xəstəliklər sahəsini müəyyənləşdirmək üçün birlikdə ekspedisiya keçirirlər (ICARDA). Azərbaycanın Elmi-Tədqiqat Üzümçülük və Enologiya İnstitutu Gürcüstan dövlətinin müvafiq tədqiqat institutu ilə əməkdaşlığı həyata keçirir. İki dövlət mütəmadi şəkildə kənd təsərrüfatı tədqiqatlarının nəticələri haqqında məlumat mübadiləsini aparır. Ümumdünya Heyvan Sağlamlığı Təşkilatının tələblərinə uyğun olaraq tərəflər baytarlıq sertifikatları ilə müşayiət olunan heyvanların və heyvan mənşəli məhsulların idxal-ixrac əməliyyatlarını axtarırlar. Sərhəd bölgələrində fəaliyyət göstərən hər iki tərəfin baytar mütəxəssislərinin sərhəd görüşləri keçirilir. İclasda sərhəd bölgələrində heyvanların, xüsusən də təhlükəli xəstəliklərə qarşı profilaktik peyvəndləmə kampaniyasının eyni vaxtda ləğvi, habelə Afrikadakı yüksək patogen quş qripi və donuz əti ilə birgə mübarizə tədbirlərinin hazırlanması və həmçinin də əsasən həyata keçirilməsi ilə bağlı məsləhətləşmələr müzakirə ediləcəkdir. “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və həmçinin Gürcüstan Hökuməti arasında baytarlıq sahəsində əsasən qeyd edilə bilər ki, əməkdaşlıq haqqında Saziş” və həmçinin “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Gürcüstan Hökuməti arasında fitosanitar karantin və bitki mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş” layihələri. “qarşı tərəfə göndərildi. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti Gürcüstan Dövlət Aqrar Universiteti, Cavaxşvili adına Tbilisi Dövlət Universiteti, Şota Rustaveli adına Batumi Dövlət Universiteti, Gürcüstan Fermerlər Birliyi, Gürcüstan Kənd Təsərrüfatı Elmləri Akademiyası, Elkana Ekoloji Kənd Təsərrüfatı Birliyi, Şlom Klub Fermerlər Birliyi və dayanıqlı inkişaf qeyri-hökumət təşkilatları ilə də əsasən əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası və Niderland Krallığı arasında aqrar sahəyə dair əməkdaşlıq. Ölkəmizlə Niderland Krallığı ilə iqtisadi və digər sahələri ilə yanaşı təbii ki, aqrar sahə ilə bağlı ticarət müqavilələri mövcuddur. Nümunə üçün, 2011-ci ildə Hollandiyadan ölkəmizə 11 milyon 688 min 700 ABŞ dolları məbləğində kənd təsərrüfatı və aqrar mənşəli ərzaq məhsulları, həmçinin əsasən

süddən, taxıldan, undan və ya nişastadan hazırlanan hazır məhsullar, canlı ağaclar, diri heyvanlar və digər bitkilər, tütün və tütün sənayesi əvəzediciləri, kəsilmiş çiçəklər və dekorativ bitkilər və digər müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsulları idxal edildiyi halda, ölkəmizdən Hollandiyaya 194 min ABŞ dolları məbləğində meyvələrin, tərəvəzlərin, qoz-fındığın və bitkilərin müxtəlif hissələrinin emal məhsulları ixrac olunmuşdur.

Ölkələr arasında kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlığın əqdlər bazasının hazırlanması məqsədilə də əsasən “Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və Niderland Krallığının Kənd Təsərrüfatı, Təbiət və Qida Keyfiyyəti Nazirliyi arasında iqtisadi və həmçinin bununla yanaşı, elmi-texniki əməkdaşlıq haqqında saziş”, “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Niderland Krallığı Hökuməti arasında bitki mühafizəsi və karantini sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş” və “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Niderland Krallığı Hökuməti arasında baytarlıq sahəsində də əsasən əməkdaşlıq haqqında saziş” layihələri tərtib edilmişdir. Niderland Krallığı Hökumətinin layihələrinin, təlim və seminarlarının da Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində hökumət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin dəstəklənməsində effektiv rolunu danılmazdır. Ölkələr arasında kənd təsərrüfatı sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq Hollandiya Hökumətinin Şərqi və Mərkəzi Avropaya yardım proqramının (PSO) bir hissəsi kimi Haaqa şəhərində 21 dekabr 1999-cu il tarixində Azərbaycan və Niderland Krallığı arasında 2000-2001-ci illərdə əməkdaşlıq proqramı çərçivəsində yerinə yetiriləcək layihələrin həyata keçirilməsi haqda Anlaşma Memorandumunun təsdiqlənməsi ilə başlanılmışdır.

2000-ci ildə adıçəkilən Memorandum çərçivəsində Hollandiya Tovuz rayonunda “Kartof toxumu istehsalının inkişafı və onun bazasının yaradılması” və Abşeron, Göyçay və İsmayıllıda “Azərbaycanda süni mayalanma xidmətlərinin yaradılması” qrant layihələrini həyata keçirmişdir. Gəncə Aqrobiznes Assosiasiyası (GABA) Hollandiyanın Avalon Fondu ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində ölkənin qərb bölgəsində ekoloji kənd təsərrüfatının inkişafı üçün uğurlu addımlar atır. Gəncə Aqrobiznes Assosiasiyası Azərbaycanda “Cənubi Qafqazda və Moldovada bioloji zəncirin inkişafı” layihəsinin icraçısıdır. Assosiasiya “Ekoloji

kənd təsərrüfatı” elmi-praktik jurnalını nəşr etdirir. Artıq ölkəmiz 300-dən çox ailə təsərrüfatında müxtəlif növ ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edir. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin magistrantları, doktorantları və müəllim heyəti Hollandiyanın aqrar təhsil müəssisələrində təhsil alır və ixtisasartırma kurslarında iştirak edirlər.

Azərbaycan və Belarus Respublikaları arasında aqrar sahəyə dair əməkdaşlıq. Azərbaycan Respublikası ilə Belarus Respublikası arasında iqtisadiyyatın başqa sahələri ilə birgə, aqrar-sənaye kompleksi sahəsində belə dinamik inkişaf etməkdədir. Belə ki, 2011-ci il Belarus Respublikasından Azərbaycan Respublikasına süd məhsulları, buğda və çovdar unu, qovrulmuş malt, heyvan və bitki yağları və yağlar, quş yumurtası və digər kənd təsərrüfatı məhsulları gətirilmişdir. 7 milyon 151 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif növ təzə meyvə və tərəvəz, bitki yağları, konservləşdirilmiş meyvə-tərəvəz, qara çay, tütün və digər kənd təsərrüfatı məhsulları ölkəmizdən Belarus Respublikasına ixrac edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfat Nazirliyi və Belarus Respublikası Kənd Təsərrüfat və Qida Nazirliyinin arasında aqrar-sənaye kompleks sahəsində iqtisadi, həmçinin elmi-texniki əməkdaşlıq barədə 2006-cı ilin oktyabr ayında Saziş, Azərbaycan Respublikasının Hökuməti ilə Belarus Respublikasının Hökuməti, 2007-ci il may ayı Bitki karantini, o cümlədən mühafizəsi sahəsi üzrə əməkdaşlıq barədə Saziş “və” həmçinin də, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Belarus Respublikasının Hökuməti aralarında baytarlıq sahəsindəki əməkdaşlıq barədə Saziş “ imzalanmışdır.

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi üçün 2007-2011-ci illərdə “Aqrolizinq” ASC Gəncə Avtomobil Zavodundan 2398 Belarus traktoru, 1037 ədəd kotan və müxtəlif gücü olan traktor qoşquları alıb kənd təsərrüfatı istehsalçıları tərəfindən istifadəyə verilmişdir. Hazırda bu texnikalarda lazımı aqrotexniki xidmətlərin göstərilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatında uğurla istifadə edilir.

Azərbaycan Respublikası və Pakistan Respublikası arasında aqrar sahədə ikitərəfli əməkdaşlıq. Beynəlxalq Epizootika Bürosu və digər beynəlxalq

təşkilatlar ölkələrin dövlət baytarlıq orqanları arasında heyvan xəstəlikləri barəsində müntəzəm olaraq məlumat mübadiləsi aparırlar. Fitosanitar və təkrar ixrac fitosanitar sertifikatları ilə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qurumları arasında mübadilə edildi.

2011-ci ilin 3-5 oktyabr tarixlərində Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində “Qloballaşma şəraitində təhsilin və elmin inkişafı problemləri” mövzusunda konfrans keçirildi və iki təhsil müəssisəsi arasında əməkdaşlıq haqqında niyyət protokolu imzalanmışdır: - kənd təsərrüfatı , baytarlıq tibb, bitki mühafizəsi və karantin sahələrində əməkdaşlıq haqqında saziş layihələrinin hazırlanması; - bitkiçilik və heyvandarlıqda genetik və bioloji materialların mübadiləsi; - iki ölkənin müvafiq qurumları arasında bitki karantini və mühafizəsi sahəsində təcrübə və məlumat mübadiləsi; - elmi yeniliklərdən birgə istifadə və elmi sahələrdə qarşılıqlı fəaliyyət məqsədi ilə Azərbaycan və Rakistan alimləri tərəfindən ortaq layihələrin hazırlanması; - Kənd təsərrüfatı tədqiqatları sahəsində iki ölkə arasında əməkdaşlığın qurulması və davamlı məlumat mübadiləsi; - iki ölkənin müvafiq tədqiqat institutları arasında kəklilik sahəsində əməkdaşlığın qurulması və inkişafı; - aqrar tədqiqat sahəsində ən son yeniliklər barədə məlumat mübadiləsini təşviq etmək üçün aqrar sahə ilə bağlı forumların, konfransların, simpoziumların, seminarların və təlimlərin təşkili.

III FƏSİL. HƏYATA KEÇİRİLMİŞ SON İSLAHATLARIN İQTİSADİYYATIN GƏLƏCƏK İNKİŞAFINA POTENSİAL TƏSİRİ

3.1. “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının iqtisadiyyatın inkişafına təsiri

Məhkəmə istənilən sahədə ədalətin təminatçısıdır. Ölkədə iqtisadi fəaliyyətin qanun çərçivəsində həyata keçirilməsi, haqsız rəqabətin və digər mənfi halların yaranmaması üçün dövlətin müstəqil və qərəzsiz məhkəmə sisteminə malik olması gərəkdir. Sözsüz ki, bu sistem daim inkişaf etdirilməli, yaranan yeni münasibətlərə və qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmalıdır.

03 aprel 2019 cu ildə imzalanmış Fərman dövlətimizin Məhkəmə hakimiyyətinin tam müstəqil olmasını təsbit edən və xalqın məhkəmə hakimiyyətinə inamının artmasına, rəğbətin yüksəlməsinə o cümlədən etibarlı, ədalətli, hökmlərin verilməsinə dəlalət edəcək sənədlərdəndir.

Burada ölkəmizin hüquq sistemində konseptual səviyyədə, çoxşaxəli (həm qanunvericilik, həm də hüquqtətbiqetmə fəaliyyəti aspektlərində) əsaslı dəyişikliklərin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Fərman üzrə bildirilir ki, dövlətin daimi tərəqqisinin təmin olunması məqsədilə sahələrdə həyata keçirilə bilən əsas islahatlar məhkəmə-hüquq sisteminin inkişafında ayrı bir dövrün başlamasını, həmçinin bu sahədə islahatların dərinləşdirilməsin şərtləndirir. Çağdaş dövrün tələblərinə cavab verən pik səviyyəli ədalət mühakiməsinin formalaşdırılma prosesini sürətləndirmək məqsədilə ədalət mühakiməsinə çıxış daha çox genişləndirilməli, məhkəmələrin şəffaf keçirilməsi artırılmalı, məhkəmənin icraatlarının səmərəliliyi artırılmalı, məhkəmənin tam və vaxtında icrası təmin edilməlidir qərarlar təmin edilməli, süründürməçilik və digər neqativ hallar aradan qaldırılmalıdır. Görülən tədbirlər Eyni zamanda ədliyyə mexanizmlərinin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün hakimlərin və məhkəmə işçilərinin sosial müdafiəsi daha da yaxşılaşdırılmalı və həmçinin bununla yanaşı müvafiq infrastruktur təkmilləşdirilməli, müasir informasiya texnologiyalarının üstünlüklərindən istifadə

edilməlidir məhkəmə prosesləri və digər vacib məsələlər həll edilməlidir. Həmçinin Fərmanda bir daha xatırladılır ki, Azərbaycanın bütün məhkəmələrinin sədrləri və hakimlərinə ədalət, şəffaflıq, qanunun aliliyi, qanun və məhkəmələr qarşısında bərabərlik, qərəzsizlik prinsiplərinə öz fəaliyyətlərində məhkəmə hakimiyyətinin nüfuzunu artırmaq və məhkəmələrə xalqın inamını təmin etmək məqsədilə əməl etsinlər və həmçinin də, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər ədalət qaydalarına riayət etsinlər.

Fərmanda birbaşa iqtisadi sferayla bağlı olan aşağıdakı vəzifələrin qarşıya qoyulduğu qeyd olunur:

- sahibkarların məhkəməyə müraciət etmək imkanlarının rahatlaşdırılması və sahibkarlıqla əlaqədar mübahisələrə müvafiq sahədə daha güclü hüquqi bilik və təcrübəyə malik olan hakimlər tərəfindən baxılmasının təmin edilməsi üçün gömrük , həmçinin vergi ödənişi, məcburi olan dövlət sosial sığorta haqlarının ödənilməsiylə əlaqədar yaranmış mübahisələrə, həmçinin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı başqa məsələlərə aid işlər üzrə ixtisaslaşmış məhkəmə yaradılması;

- Hakimlərin sosial müdafiələrinin möhkəmləndirilməsi üçün onların maddi təminatının əhəmiyyətli səviyyədə yüksəldilməsi. Bu cür göstərişin müəyyən olunması dövlətin güclü maliyyə təminatına malik olduğunu göstərir və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə sahəsində uğurlu bir addım hesab edilməlidir. Belə ki, hakimlərin əmək haqlarının iki dəfəyə yaxın qaldırılması onların maddi vəziyyətini gücləndirməklə öz fəaliyyətlərinə daha da məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edəcəkdir.

- Məhkəmə işləri üzrə ödənilmiş dövlət rüsumu dərəcələrinin verilmiş iddiaların qiymətinə uyğun şəkildə diferensiasiya olunması. Bu cür diferensiasiya dövlət rüsumunun ödənilməsinin ədalətlik prinsipinin tələblərinə bir qədər də uyğunlaşdırmağa xidmət edəcəkdir.

- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti dövlətin hesabına həyata keçirilən hüquq yardımı görə tələblər edilən vəsaitin mərkəzləşdirilən uçotu və konkret proqnozlaşdırılmasını təmin etmək üçün cari il və növbəti illərin dövlətin

büdcəsində dövlətin hesabına göstərilmiş hüquqi yardım üzrə vəsaitin birbaşa Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasına verilməsi haqqında uyğun normativ-hüquqi aktlar layihələrini hazırlayaraq bir ay ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etməlidir.

- Məhkəmələrdə baxılan işlərə görə ödənilən dövlət rüsumunun bir hissəsinin məhkəmə aparatları çalışanlarının sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi və məhkəmələrin maddi-texniki bazalarının gücləndirilməsinə yönəldilməsi. Hazırda bir sıra məhkəmələrdə hələ də maddi-texniki baza tam müasir tələblərə cavab vermir. Bu baxımdan Fərmanda bu cür göstərişin müəyyən olunması uğurlu bir addımdır və məhkəmələrin maddi-texniki bazalarının gücləndirilməsi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə tezləşdirəcəkdir.

- İqtisadi mübahisələr və mülki işlər üzrə məhkəmə icraatının effektivliyinin yüksəldilməsi, xüsusilə də sahibkarlıqla əlaqədar məsələlərin məhkəmələrdə xeyli çevik olur.

- Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasına tövsiyə olunsun ki, vəkillərin cinayətlərin təqibini aparan orqanların əməkdaşı və hakimlərlə qeyri-prosessual əlaqələrə yol verməsinin qabağının alınması məqsədilə tədbirlər möhkəmlətsin. Burada qeyri-prosessual münasibətlər dedikdə, vəkillərin məhkəmə işçiləri ilə müəyyən maraqlar naminə şəxsi qaydada (prosesdən kənar) görüşərək qərarın qəbul edilməsinə (və ya əksinə) təsir göstərilməsi, habelə rüşvətxorluq halları başa düşülür.

- Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi məhkəmələrdə mövcud ola bilən əsas iş yükünü nəzərə alaraq, onlara məhkəmə icraatının təmini, həmçinin kargüzarlığın həyata keçirilməsi məqsədilə ayrılmış vəsaitin ehtiyaca uyğun olaraq çoxaldılması. Kargüzarlıq vəsaitlərinin artırılması, məhkəmələrin iş yükünün çoxluğunu nəzərə alaraq, onların daha səmərəli və effektiv fəaliyyət göstərməsinə stimül verəcəkdir.

- Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi ilə birgə məhkəmə adlı infrastrukturun yüksəldilməsi və məhkəmələrdə "Elektron məhkəmə" adlı informasiya sistemi tətbiq edilməsi ilə bağlı təşkilati işlərin yekunlaşdırılması üçün

əlavə maliyyə vəsaitlərinin ayrılması. “Elektron məhkəmə” informasiya sistemi ölkəmizdə yenidir və bu səbəbdən onun tətbiqinin ilkin mərhələsində bir sıra problemlərin yaranması, bununla bağlı əlavə xərclərin ortaya çıxması təbii haldır. Ona görə də, əlavə maliyyə vəsaitinin ayrılması informasiya sisteminin tətbiqini xeyli dərəcədə asanlaşdıracaqdır.

19 iyul 2019-cu ilin tarixi 1325№ li Sərəncamı ilə 2020-ci il yanvarın 1-dən aşağıdakı kommersiya məhkəmələrinin təşkil edilməsi müəyyən edilmişdir:

- 1) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kommersiya Məhkəməsi;
- 2) Bakı Kommersiya Məhkəməsi;
- 3) Gəncə Kommersiya Məhkəməsi;
- 4) Sumqayıt Kommersiya Məhkəməsi;
- 5) Şirvan Kommersiya Məhkəməsi;
- 6) Şəki Kommersiya Məhkəməsi.

Beləliklə, ölkədə biznes, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilə bilməsi ilə bağlı olan mübahisələrə aid işlərə kommersiya məhkəmələrində baxılması nəzərdə tutulmuşdur. 1 yanvar 2020-ci ildən başlayaraq mövcud olan əsas inzibati-iqtisadi məhkəmələr sistemi ləğv edilmişdir. Xüsusi və ümumi (publik) hüquqi xarakterli inzibati və iqtisadi məhkəmələrin əvəzinə ayrıca inzibati və həmçinin bununla yanaşı kommersiya məhkəmələrinin yaradılması məhkəmə islahatlarının hazırkı mərhələsində ixtisaslaşmanı dərinləşdirməyin optimal yoludur. İnzibati məhkəmələr yalnız inzibati orqanların hərəkətlərini və hərəkətsizliyini, inzibati aktlarla bağlı mübahisələri, habelə vergi-gömrük rüsumlarının ödənilməsi, məcburi dövlətin sosial sığorta haqlarının ödənməsi ilə əlaqəli mübahisələrə baxacaqlar. Beləliklə, sahibkarların bütün dövlət qurumları, o cümlədən inzibati orqanlar ilə mübahisələrinə bu sahədə olan əsas ixtisaslaşmış vahid məhkəmədə baxılmasını təmin etmək üçün institusional baza yaradılacaqdır. Ticarət məhkəmələri, digər tərəfdən, iş aparılması ilə bağlı mübahisələrin hər birinə baxarkən mülki prosesual qaydaları rəhbər tutacaq. Bundan başqa, prosesual qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklər sayəsində kommersiya məhkəmələri tərəfindən təsərrüfat subyektlərinin maraqlarına təsir göstərən və hazırda rayon (şəhər) məhkəmələrində

baxılan bir sıra digər işlərə də baxılacaqdır. Rayon (şəhər) məhkəmələri sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqəli olmayan bütün digər mübahisələrə baxacaqlar. Kommersiya məhkəmələrinin yaradılmasının sahibkarların hüquqlarının təmin edilə bilməsinin əsas səmərəliliyini artırmaqla da, bütövlükdə ölkədə biznes mühitinin inkişafı üçün mühüm töhfələr verə biləcəyi proqnozlaşdırılır. Bundan əlavə ayrıca inzibati-kommersiya məhkəmələrinin qurulması həm ixtisaslaşmanı artıracaq, həm də ki, rayon (şəhər) məhkəmələrinin fəaliyyət yükünü qismən azaldacaq və bununla da bütövlükdə məhkəmə orqanlarının iş yükünün tarazlaşdırılmasına yardım etmiş olacaqdır.

Çağdaş Azərbaycan Respublikasında ədalətli sosial və iqtisadi qaydaların bərqərar olması üçün müntəzəm tədbirlər görülmüş, cəmiyyətimizin yeni siyasi və sosial-iqtisadi modeli yaradılmışdır. Qanunvericilik aktları cəmiyyətimizin və dövlətimizin iqtisadi inkişafının tələblərini nəzərə almış, sərbəst bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaranan ictimai münasibətlərin etibarlı hüquqi müdafiəsini qurmuşdur. Konstitusiyaya bilavasitə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişafını təmin edən müddəaları təsdiqləyir. Məhkəmələrdə işlə bağlı məsələlərin daha sürətli və səmərəli həllini təmin etmək, sahibkarların məhkəməyə çıxışını asanlaşdırmaq, habelə sahibkarlıqla əlaqəli digər məsələlər üzrə ayrıca ixtisaslaşdırılmış məhkəmənin yaradılması ölkədəki biznes mühitinin daha da inkişafına kömək olacaqdır. Eyni zamanda bu, ölkəyə investisiyaların axınının sürətlənməsinə və bu prosesin təşviqinə xidmət edəcəkdir.

3.2. Vergi qanunvericiliyinə edilmiş son dəyişikliklərin iqtisadiyyatın inkişafına təsiri

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının davamlı inkişafı ilə əlaqədar olaraq yaranan yeni növ münasibətlərin neqativ tərəflərini minimuma endirmək, iqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən hüquq pozuntularına görə məsuliyyət müəyyən edən normaların tətbiqi prosesində yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq, sahibkarlığı dəstəkləmək, vergidən yayınmanın və kölgə iqtisadiyyatının miqyasını azaltmaq, vergitutma bazasını genişləndirmək, vergi güzəştlərinin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədi ilə silsilə tədbirlər həyata keçirilmişdir.

2013-cü ilin 2 iyul tarixində “Sahibkarlıq sahəsində həyata keçirilən yoxlamaların tənzimlənməsi, həmçinin sahibkarların maraqlarının müdafiə olunması barədə”, 2015-ci ilin 20 oktyabr tarixində “Sahibkarlıq sahəsində həyata keçirilən yoxlamaların dayandırılmasının haqqında” qanunlar qəbul edilmişdir. Bu sırada “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər olunması barədə” 2018-ci ilin 30-u noyabr tarixi 1356-VQD sayılı Qanunun adını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Qanun ölkəmizdə biznes mühitinin, sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsinə nail olmaq məqsədi ilə qəbul olunmuşdur. Pərakəndə ticarət və ictimai iaşə sektorunda dövrüyyənin rəsmiləşdirilməsində ictimai nəzarət möhkəmləndirilməsi, bu işdə istehlakçıların stimullaşdırılması məqsədilə istehlakçılar tərəfindən belə obyektlərdə xərclənən pulların əlavə dəyər vergisinin bir hissəsinin istehlakçılara geri qaytarılması, mikrosahibkarlıq subyekti olan hüquqi şəxslərin və fərdi sahibkarların əmlak vergisindən azad olunması, özəl sektorda işləyən işçilərin əmək haqqından tutulmuş gəlir vergisi əsasında vergi yükünün önəmli miqdarda azaldılması, sadələşdirilmiş vergi dərəcəsinin bütün ölkə ərazisində 2 faizə salınması, sahibkarlıq subyektləri üçün şəffaf uçot həyata keçirdikləri zaman əlavə vergi güzəştinin edilməsi, kiçik və orta biznes klasterinə daxil olmuş şirkətlərin KOB-un reyestrində qeydiyyatı alındıqları andan etibarən 7 illiyə torpaq, gəlir və əlavə dəyər vergisindən azad olunması və digər çox mühüm məsələlər bu Qanunda öz əksini tapmışdır.

Vergi Məcəlləsinə edilən son düzəlişlər, 2000-ci ildən bəri dövlətimizin həyata keçirdiyi islahatların qlobal, kompleks güzəşt raketini kimi qəbul edilə bilər. Bundan əlavə, mövcud qanunvericiliyə görə, bir vergi ödəyicisi ona hesablanmış vergi miqdarı ilə razılaşmırsa, vergi ödəməsinə təxirə salmadan birbaşa vergi nəzarətini həyata keçirə bilən əsas müvafiq icra hakimiyyəti orqanına və ya məhkəməyə müraciət edə bilər. Vergi ödəyicisi şikayətə baxıldığı müddətdə maliyyə sanksiyasını ödəməmək hüququna malikdir. Vergi ödəyicisinin və ya digər borclunun vergi orqanına (vəzifəli şəxsə) verdiyi şikayət, sonuncu hal istisna olmaqla, şikayət edilmiş qərarın (aktın) və ya hərəkətin icrasını dayandırmır. Şikayət edilmiş qərar (akt) və ya hərəkət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun deyilsə, müraciətə baxan vergi orqanı (vəzifəli şəxs) onun icrasını tam və ya qismən dayandırır. Qərarın (aktın) və ya hərəkətin bütövlükdə və ya qismən icra edilməsinin dayandırılması barədə qərarı aktı qəbul etmiş vergi orqanının rəhbəri və ya yuxarı vergi orqanı qəbul edir.

Ümumi şəkildə desək, 1 yanvar 2019-cu ildə qüvvəyə minən Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər vergi uçotunun şəffaflığının artırılmasına, “kölgə iqtisadiyyatı”-nın minimuma endirilməsinə, əmək münasibətlərinin leqallaşdırılmasına, habelə iqtisadi inkişafa və əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu dəyişikliklər nəticəsində dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları artdı, neft və qeyri-neft sektorlarından vergi daxilolmaları proqnozları üstələdi. 2019-cu ilin birinci rübündə dövlət büdcəsinə Vergilər Nazirliyindən 1 milyard 672.9 milyon manat vergi daxilolması daxil olub. 2018-ci ilin eyni dövrü ilə də əsas müqayisədə 16,5 faiz və ya 236,4 milyon manat çox vəsait toplanıb. Ödənilmiş vergilərin 30,9% -i neft-qaz sektorunun, 69,1%-i isə qeyri-neft-qaz sektorunun payına düşmüşdür. Qeyri-neft və həmçinin qaz sektorunda vergi daxilolmalarının artımı 18,3 faiz təşkil etmişdir.

Bu dəyişikliklər arasında mikro və kiçik biznes üçün sahibkarlığın dəstəklənməsi xüsusi yer tutur. Beləliklə, cari ildən başlayaraq mikro və kiçik müəssisələrin balanslarında olan əsas vəsaitlərə sürətli amortizasiya dərəcələri tətbiq olunur və kiçik müəssisələr şəffaf uçot aparmaq istəsələr, onlara əlavə vergi

güzəştləri verilir. KOB klasterinə daxil olmuş şirkətlər KOB reyestri üzrə qeydiyyatata alındığı gündən başlayaraq 7 il müddətində gəlir, torpaq və əmlak vergisindən, eləcə də KOB klasterinin tərkibindəki şirkətlər tərəfindən istehsal və emalətmə üçün maşın, texnolojik avadanlıq və qurğuların idxalı 7 il ərzində əlavə dəyər vergisindən xaric edilir. Vergidən yayınma və “kölgə iqtisadiyyatı”-nın miqyasını azaltmaq üçün Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərlə aylıq əməkhaqqı 8000 manata qədər olduqda gəlir vergisini 0 faiz, əməkhaqqı 8000 manatdan yuxarı olduqda isə, 8000 manatdan yuxarı hissədə məbləğin 14 faizi qədər müəyyənləşdirildi.

Gəlir vergisi ilə bağlı Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişiklikləri xüsusi şəkildə vurğulamaq lazımdır. Bu dəyişiklik nəticəsində əmək müqaviləsinə ilə özəl qeyri-neft sahəsində çalışan hər bir işçi yüksək dərəcədə əhəmiyyətli vergi güzəşti əldə etdi. Məsələn, aylıq 8 min manatadək gəlir əldə edən fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi 0 faizə salınıb. Bu, bir tərəfdən leqallaşdırma prosesinə, digər tərəfdən isə vətəndaşlara və həmçinin də, qeyri-neft sektorunun inkişafına verilən töhfədir. Bu dəyişiklik həm də orta və uzun müddət üçün xalqın sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilib. Ona görə ki, on minlərlə vətəndaşı faktiki şəkildə muzzdlu işçi kimi çalışmasına baxmayaraq, əmək müqavilələri, demək olar ki, mövcud olmamışdır. Və yaxud da, əmək müqavilələri olsa da, real gəlirləri göstərilməmişdir.

Digər vacib tələb işçilərlə əmək münasibətlərinin leqallaşdırılmasıdır. Əmək müqaviləsi Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq qüvvəyə minməzdən əvvəl işəgötürən tərəfindən hər hansı bir işin (xidmətin) icrasına şəxslərin cəlb edilməsi qanunla qadağandır və sahibkarlar işçilərlə əmək müqaviləsi bağlamalı və hesabatlarda əmək haqqlarını dəqiq göstərməlidirlər. Bu cür halların mövcudluğu gəlirlərin gizlədilməsinə (azaltmağa) yol verdiyi üçün işəgötürənlərə maliyyə sanksiyaları tətbiq edilə bilər. Vergi Məcəlləsinə edilən son düzəlişlərə görə, işəgötürən ilk dəfə hər bir şəxs üçün 2000 manat, ikinci dəfə 4000 AZN, təqvim ili ərzində üç və ya daha çox dəfə 6000 AZN maliyyə sanksiyasına məruz qalır.

Son illərdə vergi sisteminin texnoloji modernləşdirilməsi və vergi inzibatçılığı sahəsində əsaslı islahatlar da iqtisadi sahəyə birbaşa müsbət təsir etmişdir. Beləliklə, vergi inzibatçılığında texnoloji modernləşdirmə və avtomatlaşdırılmış məlumat sistemlərinin tətbiqi vergi inzibatçılığının, o cümlədən vergi hesablamaları və ödənişləri, vergi borclarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynamışdır. Vergi orqanlarında vergi hesablamaları və ödənişlərinin avtomatlaşdırılması və mühasibat məlumatları əsasında müxtəlif istiqamətlər üzrə təhlillər, ödənilməmiş vergilərin vaxtında aşkarlanması və ödənilməsinin təmin etmək üçün qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin səmərəli həyata keçirilməsinə imkan vermişdir. Eyni zamanda, idarəetmə funksiyalarının yaxşılaşdırılması, maliyyə funksiyalarına daxil olan sahələrdə vergi orqanlarının əlaqələndirilməsi, habelə vergi öhdəliklərinin icrasına nəzarət bölmələrinin yaradılması üçün nazirliyin idarəetmə strukturundakı dəyişikliklər vergi borclarının idarə edilməsinin səmərəliliyinə müsbət təsir göstərmişdir. Vergi ödəyicilərinin qanuni mənafeələrinin qorunması və vergi borclarının icbari yığılması ilə əlaqədar da, tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında yaranan mübahisələrin aradan qaldırılması məqsədilə Vergi Məcəlləsində müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Bu dəyişikliklərə görə, vergi orqanı tərəfindən hesablanmış vergi, faiz və maliyyə sanksiyaları almaq üçün bank hesablarında xərc əməliyyatları dondurulmasına dair icra sənədinin verilməsi üçün 30 günlük gözləmə müddəti təkcə məhkəməyə deyil, həmçinin ali vergi orqanına şamil edilir. Eyni zamanda, ƏDV ilə əlaqədar vergi orqanı tərəfindən hesablanmış vergi, faiz və maliyyə sanksiyalarının toplanması ƏDV depozit hesabından vəsaitin birbaşa silinməsi yolu ilə deyil, depozit hesabındakı xərc əməliyyatlarının dondurulması ilə həyata keçiriləcəkdir. Bu halda, vergi ödəyicisi hesablanmış vergi ilə əlaqədar 30 gün ərzində məhkəməyə və yuxarı vergi orqanına müraciət etmədikdə ƏDV depozit hesabındakı vəsaitlərin dondurulması tətbiq ediləcəkdir.

Vergi qeydiyyatı sistemindəki dəyişikliklərə gəldikdə, uçot sistemini təkmilləşdirmək üçün vergi ödəyicisinin təsərrüfat subyektinin (qurumun) ünvanında bir təsərrüfat subyekti (qurum) varsa və həmin təsərrüfat qurumunun

olduğu yer üzrə iki və həmçinin daha çox təsərrüfat subyekti (qurum) olarsa, iqtisadi maraqlar mərkəzinin olduğu ünvanda yenidən qeydiyyatla alınma ilə bağlı Vergi Məcəlləsinə müddəalar daxil edilmişdir. İqtisadi maraqlar mərkəzi təsərrüfat subyekti (obyektin), eyni zamanda istehsal sahəsinin yerləşmiş olduğu yerdən asılı olmayaraq digər təsərrüfat subyektlərinə (obyektlərə) nisbətən vergi ödəyicisi gəlirlərinin formalaşmasında daha artıq iştirak edən yer deməkdir. Eyni zamanda, vergi orqanı tərəfindən qeydiyyatla alınması barədə şəhadətnamənin elektron formada verilməsi, vergi ödəyicisi uçot məlumat bazasında dəyişiklik etməməsi halında vergi orqanları tərəfindən məlumatların düzəldilməsi ilə əlaqədar Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər vergi nəzarətinin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edəcəkdir.

3.3. Ələt azad iqtisadi zonasının iqtisadi tənzimləmədə yeri və rolu

Dövlətlərin əksəriyyəti üçün bazar münasibətlərinin inkişafı məqsədilə zəruri olan əsas amil xarici investisiyaların cəlb edilməsidir. Qlobal iqtisadi münasibətlərdə son dövrlərdə öz yerini tapmış ümumi qaydaya görə, xarici investorlar ölkə ərazisinə təkcə kapital kütləsi deyil, həmçinin, nəticə etibarilə ölkənin iqtisadi artımına xidmət edən praktika və yeni biliklər də gətirmiş olurlar. Dünya sivilizasiyasının inkişafının müasir həqiqətləri ayrı-ayrı ölkə qrupları, regionlar və bloklar arasında toqquşmaların dərinləşdiyini göstərir. Xarici kapitalın və ya investisiyaların cəlb edilməsi uğrunda rəqabət müxtəlif ölkələr arasında getdikcə daha da artmaqdadır. Bu, investorların cəlb edilməsi məqsədilə istifadə edilən ayrı-ayrı mexanizm və üsulların rolunu artırır. Son bir neçə ildə isə bu mexanizmlərdən və üsullardan özünü ən çox doğruldanı kimi azad iqtisadi zonaların yaradılmasını göstərmək olar.

Keçən əsrin ortalarından başlayaraq azad iqtisadi zonalar beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. Dünya iqtisadi əlaqələri üçün azad iqtisadi zonalar, əsasən beynəlxalq ticarətin aktivləşdirilməsi, investisiyaların səfərbər olunması, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin güclənməsi, həmçinin inteqrasiya proseslərinin təşkilati formalarından biri hesabına iqtisadi artımın

sürətlənməsi amili kimi çıxış edir. 1990-cı illərdə dünyada bir neçə min müxtəlif növ azad iqtisadi zonalar mövcud idi. Dünya ticarətinin 30 faizi artıq 2000-ci ildə müxtəlif azad iqtisadi zonaların payına düşürdü. Xarici korporasiyalar özlərinin fəaliyyətləri üçün güzəştli imkanlar axtarışında sərbəst iqtisadi zonaları əlavə fayda gətirə biləcək səmərəli sahələr kimi görürdülər. Böyük transmilli korporasiyalar sərbəst iqtisadi zonalarda fəaliyyətin qurulmasını özləri üçün genişlənmənin əsas amili hesab edirdilər. Azad iqtisadi zonalar mahiyyət etibarilə ölkənin digər bölgələrinə tətbiq edilməyən xüsusi imtiyazlar və təşviqlər sisteminin tətbiq olunduğu milli iqtisadi məkanın bir hissəsidir. Ümumiyyətlə, azad iqtisadi zonanın özü bu və ya başqa dərəcədə ixtisaslaşmış bir coğrafi ərazi sayılır. “Müstəqil iqtisadi zona” termini beynəlxalq təşkilatların hesabatları və nəşrlərində istifadə olunur. Ancaq bu termin bu zonaların mahiyyətini tam ifadə etmir. Başqa sözlə, bu zonaların əksəriyyətində tətbiq olunan iqtisadi qaydalar, vasitələr, xüsusi inzibati qanunlar müəyyən hüquqi və iqtisadi rejimlərdən azad deyil, sadəcə onları asanlaşdırır və sahibkarlığın inkişafına təkan verən stimullar verir. Əslində dövlət bu bölgələrdə iqtisadi proseslərə öz müdaxiləsini məhdudlaşdırır.

Azad iqtisadi zona yaradan ölkələrin müxtəlif məqsədlər üçün belə bir ata bilərlər. Azad iqtisadi zonaların yaradılma məqsədlərindəki müxtəlifliklərə aşağıdakıları da aid etmək olar:

- Daxili bazarın global təsərrüfat sisteminə daha dərin nüfuz etməsi;
- Dövlət büdcəsinə valyuta daxilolmalarının artırılması;
- Yeni iş yerlərinin yaradıla bilməsi və əhəlinin məşğulluğunun təmin olunması;
- Daxili bazarın yüksək keyfiyyətə malik mallarla olan tələbatının təmin olunması;
- İstifadə edilən istehsal qüvvələrinin və infrastrukturun effektivliyinin yüksəldilməsi və s.

2018-ci ildə Azərbaycan ərazisində Ələt azad iqtisadi zonası yaradıldı. 2018-ci ilin 18 may tarixli “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə Ələt azad iqtisadi zonasının fəaliyyətinin, idarə

edilməsinin və inkişafının hüquqi rejimini müəyyən olunur. Qanunun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən, Ələt azad iqtisadi zonası dedikdə, həmin Qanuna uyğun olaraq, sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün uyğun icra hakimiyyət orqanı tərəfindən yaradılmış zona başa düşülür.

Azad Zona müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tərəfindən təsis edilir və azad zona qanunvericiliyi həmin əraziyə tətbiq olunur. Xarici hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən nizamnamə kapitalının 100%-nin mülkiyyətində və hüquqi şəxslərin Azad zonaya qoyulan sərmayələrində heç bir məhdudiyət yoxdur. Azad Zona inzibati müəssisələr, Azad Zona səlahiyyəti olan qurumu, Azad Zona rezidentləri, Azad Zona hüquqi şəxsləri və onların işçiləri azad zonadakı fəaliyyətləri ilə əlaqədar olan bütün vergilərdən azad olunurlar. Azad zonaya idxal olunan mallar, işlər və xidmətlər üçün vergilər və gömrük rüsumları tətbiq olunmur. İşlər, xidmətlər və məhsullar Azad Zonadan əsas iqtisadiyyat üzrə ixrac olunduqda ixrac olunan işlərə, xidmətlərə və mallara əsas iqtisadi qanunvericiliyin normaları şamil edilir. Aparıcı iqtisadi gömrük idarəsi Azad Zonada gömrük qaydalarının tətbiqi məqsədilə gömrük idarəsini təsis edir. Gömrük İdarəsi öz fəaliyyətin həyata keçirərkən Azad Zona strateji məqsədlərini, universal təcrübəni, həmçinin Azad Zona qanunvericiliyini rəhbər tutur. Azad Zonada fəaliyyət göstərmək hüququna malik olan hüquqi şəxslərə heç bir milliləşdirmə, müsadirə sanksiyaları və ya şəxsi mülkiyyətə dair hər hansı formada başqa bir məhdudlaşdırma tətbiq edilməsinə yol verilmir. Azad Zona rezidentləri, investorlar, səhmdarlar, Azad Zona hüquqi şəxsləri Azad Zonaya investisiya yatırmaq və fəaliyyətlərindən qazanılan gəlirləri heç bir məhdudiyət tətbiq olunmadan ölkədən xaricə köçürmək hüququna sahibdirlər.

Azad Zona qanunvericiliyi olduqca üstün bir mövqeyə malik hesab olunur. Başqa sözlə, Azad Zonada əsas iqtisadi qanunvericilik yalnız bu müvafiq azad iqtisadi zona qanununda göstərilən durumlarda tətbiq olunur. Azad Zona qanunvericiliyi və əsas iqtisadi qanunvericilik içərisində ziddiyyət varsa, Azad Zona qanunvericiliyi tətbiq olunur. Yalnızca cinayət məəcəlləsinin əsas iqtisadiyyatda azad zona qanunundan üstünlüyü təmin edir.

Azad iqtisadi zonanın yaradılmasında daxili bazarın qlobal təsərrüfat sisteminə daha geniş nüfuz etməsi məqsədi öz əksini, həmçinin müvafiq Qanunun 3.5-ci maddəsində tapır. Adıçəkilən normaya əsasən, Azad Zona səlahiyyətli orqanı Azad Zona qanunvericilik normalarının ingilis dilinə çevrilmiş mətnlərinin rəsmiliyini təsdiqləyir. Azad Zona səlahiyyətli orqanının rəsmiliyini təsdiq etdiyi Azad Zona qanununun normaları Azad Zona qanunvericiliyinin Azərbaycan dilində olan versiyası ilə bərabər hüquqi qüvvə daşıyır. Azad Zonanın daxili qaydaları həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində dərc edilir. Göstərilən norma beynəlxalq ticarət subyektlərinin Azad Zona qanun normaları sərbəst şəkildə istifadə etməsini və anlamasını təmin edir.

Azad iqtisadi zonalar yaradarkən onların başlıca xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək lazımdır: iqtisadi fəaliyyətin təşkilati formaları, ölkədə istehsalçı qüvvələrin yerləşdirilməsi qaydaları, əlavə dəyərin istehsalı və paylanması imkanları, azad iqtisadi zonanın çərçivəsinin genişləndirilməsi vəziyyətləri və s. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, azad iqtisadi zonaların mövcudluğu yalnızca bir ölkənin və ya bölgənin inkişaf elementlərindən birini təşkil edir.

Azad iqtisadi zonaların yaradılması yalnız bu və ya bununla birlikdə, digər sahənin mövcud iqtisadi üstünlükləri, beynəlxalq iqtisadi mərkəzlər üzrə yaxınlığı, elmi-texniki potensialı, böyük əmək ehtiyatlarının mərkəzləşdirilməsi həyata keçirildiyi təqdirdə məqbuldur. Beləliklə, ticarət və anbar zonaları, eyni zamanda xarici ticarət zonası, azad gömrüklə rüsumsuz zonalar, sərbəst anbarlar birinci növbədə infrastruktur məntəqələri, spesifik beynəlxalq ticarət və rabitə mərkəzləri olaraq çıxış edir, beynəlxalq logistika sistemlərinin yaradılmasında iştirak edirlər. Xidmət zonalarına aid dəniz mərkəzləri paytaxtın beynəlxalq hərəkətində fəal iştirak edir. Texniki-tətbiq zonaları konkret ölkələrin və bölgələrin qlobal yenilikçi texnologiyalar sistemə daxil olmasına xidmət edir. Sərbəst iqtisadi zonaların inkişafı ilə yeni nəslə məxsus sərbəst iqtisadi zonalar yaradılır, eləcə də potensialları tədricən digər fəaliyyət sahələrinə yayılır ki, bu da bir sərbəst zonada bir neçə növ zonaya aid funksiyaların birləşməsinə səbəb olur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə hüquq və iqtisadiyyat bir-birini dəstəkləyən sahələr kimi çıxış edirlər. İqtisadiyyatın səmərəli və düzgün istifadə edilməsi üçün onun hüquq çərçivəsində həyata keçirilməsi lazım olduğu kimi, hüququn da düzgün və tam tətbiq edilə bilməsi üçün iqtisadi imkanlar yetərli səviyyədə olmalıdır. Bu səbəbdəndir ki, hüquq və iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi hər zaman iqtisad və hüquq alimlərinin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların inkişafı üçün mövcud imkanların sayının artması ilə ölkələr öz iqtisadiyyatlarına müsbət təsir göstərən dinamika və meyilləri araşdırmağa çalışırlar. Bir məsələni unutmamaq lazımdır ki, bu cür araşdırmaları yalnız qanunun icazə verdiyi hədləri nəzərə alaraq həyata keçirmək lazımdır. Çünki iqtisadiyyat gəlir və inkişafı yanaşı məsuliyyəti də özündə daşıyan bir anlayışdır. Hüquqi tənzimləmə vasitəsilə iqtisadiyyatın sosial yönümü əsasında tədbirlər güclənmiş olur, istehsal prosesinin innovasiya yönündə restrukturizasiyanı həyata keçirmək imkanları əmələ gəlir, prioritet sahələrin fəaliyyətlərinin aktivləşməsi baş verir, ümumilikdə tələb-təklif tarazlığını yaratma mümkün olur.

İqtisadiyyat və hüququn qarşılıqlı əlaqəsində önəmli faktorlardan biri də mühakimədir. İqtisadi idarəetmə sahəsində siyasi mexanizmlər ön planda olsalar da, inkişaf edən ölkələrdə yeni və ya gələcəkdə qəbul ediləcək qanunlarla bağlı qeyri-müəyyənliklər əksər hallarda məhkəmələr tərəfindən həll olunur. Məhkəmələr, həmçinin qəbul edilən qanunların necə tətbiq edildiyini və köhnə qanunların müəyyən zaman ərzində dəyişdirilməsi üçün şəraitin necə yarandığını müəyyən etməkdə mühüm rola malikdirlər.

İqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi nöqtəyi-nəzərindən hüquq normalarının tətbiq edilməsi özünü əmək bazarına müdaxilə olunmasında, rəqabətin təmin edilməsində, qiymətlərin və beynəlxalq ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi sferasında daha qabarıq göstərir. Bu səbəbdən də, iqtisadi əlaqələrin cəmiyyətdə tutduğu spesifik əhəmiyyətə görə iqtisadiyyatla hüquq arasındakı qarşılıqlı əlaqənin hazırki durumunu xarakteri, hüquq sistemində keyfiyyət göstəricisi olaraq qiymətləndirilir. Ümumiyyətlə hüquqi tənzimləmə qarışıq xarakterli bir

prosesdir və o, ictimai münasibətlərə hüquqi təsirin müəyyən vasitələrin yardımı əsasında realizə edilir. Onu da əsasən qeyd etməliyik ki, hüquqi tənzimləmə və hüquqi təsir anlayışları bir-birindən fərqli cəhətləri ilə xarakterizə edilir. Yəni, Öz mövcudluğu sayəsində insanların hərəkətinə geniş dərəcədə təsir etməklə hüquq bir dəyər olaraq insanların fəaliyyət istiqamətlərini təyin etməkdədir. Məhz sözügedən anlamda hüquqi təsir ictimai əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi məvhumundan daha genişdir. Hər şeydən qabaq, burada ictimai əlaqələrin birbaşa nizamlanmasına istiqamətlənmiş bir sıra hüquqi təsir üsullarını fərqləndirmək gərəklidir. Belə ki, uyğun vasitələr hüquqi tənzimləmənin predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin nizamlanmasına imkan yaradan mexanizmin təşəkkül tapmasını təmin edir.

Bütövlükdə, iqtisadiyyat sahəsində hüquqi nizamlama tətbiq olunan münasibətlərin xarakterinə müvafiq olaraq aşağıdakı qruplara bölünür:

- İqtisadi fəaliyyət subyektlərinin öz fəaliyyətlərini həyata keçirərkən digər subyektlərlə aralarında yaranan münasibətlərin hüquqi və iqtisadi aspektləri.

- Müəssisədaxili fəaliyyətin təşkilinin qaydalarını və şəxrlərini müəyyənləşdirən hüquqi və iqtisadi münasibətlər.

- Bütövlükdə özünün və cəmiyyətin mənafeyinin mühafizəsi nöqtəyindən iqtisadiyyatı nizamlayan dövlətin inzibati orqanları ilə hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranmış münasibətlər.

İqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan bütün hüquqi və fiziki şəxslər iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin subyektı olaraq çıxış etməkdədir. Digər yandan isə hökumət özü də iqtisad institutlarının vasitəsilə hüquqi tənzimləmə subyektı olaraq çıxış edir.

Tədqiqat işində ölkə iqtisadiyyatının hüquqi tənzimlənməsi məsələləri ətraflı şəkildə araşdırılmış və müasir dövrdə dünya iqtisadi sistemi və onun tənzimlənməsi, eləcə də qanunvericilik normalarımızın mövcud iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində effektivlik dərəcəsi nəzərə alınaraq aşağıdakı təkliflər hazırlanmışdır:

- Son illərdə baş vermiş iqtisadi böhran və devalvasiyalar təcrübə kimi nəzərdən keçirilərək, gələcəkdə bu cür halların baş verməsi riski ilə bağlı vətəndaşların banklar başda olmaqla iqtisadi subyektlərlə münasibətlərdə hüquqlarının daha səmərəli müdafiəsini təmin edə bilmək üçün bu sahədə hüquqi mexanizmlər təkmilləşdirilməlidir;

- Vergi qanunvericiliyində vətəndaşların və hüquqi şəxslərin vergi münasibətləri sahəsində vəziyyətini yüngülləşdirən normaların sayı artırılmalıdır. Belə ki, dünya təcrübəsi də sübut edir ki, vergi münasibətlərində mürəkkəbliklərin çoxluğu, vergi güzəştlərinin sayının az olması və s. hallar vergidən yayınma halları başda olmaqla bir sıra vergi cinayətlərinin sayının artmasına gətirib çıxarır. Vergi münasibətlərinin əlverişli olduğu ölkələrə xarici şirkətlər və fərdi sahibkarlar da maraq göstərir ki, bu da özlüyündə ölkə iqtisadiyyatına səmərə verə biləcək fürsətlərin sayını çoxaltmış olur.

- Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulmaq yolunda atacağı addımlardan biri kimi Rəqabət Məcəlləsinin qəbul edilməsi məsələsi 2017-ci ildən bəri müzakirə olunsa da, bu məsələ ilə bağlı hələ də yekun qərar ortaya qoyulmamışdır. Rəqabət hüququ azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət sisteminin tarazlılığını təmin etməyə xidmət edir və müasir dövrdə dünyanın bir çox qabaqcıl ölkələri tərəfindən ən çox diqqət ayrılan hüquq sahələrindən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan adıçəkilən Məcəllənin qəbul edilməsi rəqabət sahəsində tənzimləməni bir qədər də möhkəmləndirməklə Respublikamızın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qəbul prosesini də sürətləndirəcəkdir.

- Qiymətli kağızlarla əlaqədar səhmlərin buraxılması prosesi ilə bağlı qanunvericilikdə imperativ normaların çoxluğu bu proseslərin mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxarır. Səhmlərin buraxılması prosesinin bir qədər sadələşdirilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Bu da özlüyündə açıq səhmdar cəmiyyətlərinin yaradılması prosesini təşviq etməklə açıq bazarda səhmlərin dövriyyəsinin artmasına və beləliklə də, iqtisadiyyata daha çox kapitalın cəlb edilməsinə gətirib çıxarar.

- Azad zonaların investisiya cəlb edilməsində və iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi rolunu nəzərə alaraq, dünya təcrübəsi (xüsusilə də ərazisində 3 böyük azad

zona olan Çin və Sinqapur) əsas götürülməklə Ələt iqtisadi zonası ərazisində birja qurumunun (və ya qurumlarının) yaradılması məqsədmüvafiq olardı. Beləliklə, xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoyuluşu xeyli dərəcədə artar və bu da iqtisadiyyatımıza öz müsbət töhfəsini verir.

- Ölkə Prezidentinin 13 yanvar 2020-ci il tarixində baş tutmuş müşavirədə qeyd etdiyi kimi, hazırda kreditləşmədə istehlak kreditlərinin üstünlük təşkil etməsi problemlə məsələlərdən biridir. Banklara kifayət qədər maliyyə resursları ayrılmağına baxmayaraq, biznes kreditlərinin həcmi hələ də gözlənilən səviyyədə deyil. İqtisadiyyatın inkişafı üçün isə biznes kreditlərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan, problemin aradan qaldırılması, həmçinin strateji yol xəritəsində qeyd edildiyi kimi, əhəmiyyətli biznes mühitinin yaradılmasında dövlətin aparıcı rolunun daha çox gücləndirilməsi üçün bankları biznes kreditlərinin verilməsinə təşviq etmək məqsədi ilə Mərkəzi Bank tərəfindən müvafiq aktlar qəbul edilməli və həmin aktların icrasına xüsusi nəzarət həyata keçirilməlidir.

- Aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarının təşviq edilməsi strateji yol xəritəsində qeyd edilmiş əsas məqsədlər sırasındadır. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların özəlləşdirilməsi prosedurlarının bir qədər də sadələşdirilməsi, “Aqrar sığorta haqqında” Qanunun icrasının sürətləndirilməsi və aqrar sahəyə xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün aqrar qanunvericiliyin müəyyən qədər təkmilləşdirilməsi gərəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
2. “Aqrar islahatın əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
3. “Aqrar sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
4. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
5. 13.06.1995-ci il “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında”. Qanunu.
6. “Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi haqqında”. 18.10.1991 ci il Konstitusiya aktı.
7. “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyi haqqında” Qanunu.
8. 10.12.2004-cü il “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Qanunu.
9. 2018-ci il 30 noyabr tarixli 1356-VQD nömrəli Qanunu. “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində dəyişikliklərinin edilməsi”
10. 2004-cü il “Banklar haqqında” qanun.
11. 13 iyun 008 ci il tarixli “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” Qanunu.
12. 02.06.1995-ci il tarixli “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
13. 14 iyun 2016-cı il tarixli “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Qanunu.
14. “Kredit İttifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
15. 15.05.2015-ci il tarixli “Qiymətli kağızlar haqqında” qanun.
16. “Meliorasiya və irriqasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
17. “Mülkiyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
18. “Toxumçuluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
19. “Torpaq islahatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
20. “Torpaqların münbitliyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
21. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.

22. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi.
23. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
24. “Aqrar sahədə iqtisadi tənzimləmənin aktual problemləri”. Monoqrafiya. Bakı, 423 səh. Abbasov V.H. (2012).
25. “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin əsasları. Dərs vəsaiti”. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 342 səh. Allahverdiyev H.B. (2014).
26. Aras O.N., Süleymanov E. (2016). “Azərbaycan iqtisadiyyatı”. Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 423 səh.
27. “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”. Əhmədov M.A., Hüseyin A.C. (2011). Metodik vəsait. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 120 səh.
28. “Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: problemlər və perspektivlər”. Ələkbərov Ə.H. (2015). Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 332 səh.
29. “Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar” Ələkbərov Ə.H., Vəliyev M.Ə., Məmmədov S.M., Ramazanov M.K. (2010). Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Çaşıoğlu”, 384 səh.
30. Xasbulatov R.İ. (2015). “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”. Rus dilindən tərcümə. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 808 səh.
31. “Qloballaşma şəraitində istehlak kooperasiyasının təkmiləşdirilməsi istiqamətləri”. İsrailov H.A. (2010). Mon. Bakı, 61 səh.
32. Kərimov C., Orucov A., İsrailov H. (2012). “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar”. Bakı, “Qriflinəşr”, 387 səh.
33. Quliyev E.A. (2013). “Etibarlı ərzaq təminatında kooperasiya və inteqrasiya problemləri”. Monoqrafiya. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 151 səh.
34. Leonid X., (2013). “Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi”. Rus dilindən tərcümə. Dərs vəsaiti. Bakı. 106 səh.
35. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi”. Dərslik. Bakı, (2011). “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 370 səh.

İngilis dilində

1. Cooter, Robert and Thomas Ulen. "Law and Economics" - (Addison Wesley Longman 6-th edition). (2012)
2. David. D. Friedman Law's Order: "What Economics Has to Do with Law and Why it Matters". "Princeton University. Press" (2010)
3. Guido Calabresi. "The Future of Law and Economic: Essays in Reform and Recollection". "Yale University Press". (2016)
4. Posner, Richard A. "Economic Analysis of Law" (New York, Wolters Kluwer Law and Business, 8th edition). (2011).
5. Posner, Richard A. "The Economics of Justice" (Cambridge: Harvard University Press) (2008).
6. Schäfer, Hans-Bernd and Claus Ott. "Economic Analysis of Civil Law", (Cheltenham, Edward Elgar Publishing) (2014).
7. Sen Amartya "What is the role of legal and judicial reform in the Development Process, World Bank legal" Conference, Washington, DC. (2010)
8. Steven Shavell. Foundation of Economic Analysis of Law. "Belknap press" An Imprint of Harvard University Press. (2014)
9. Thomas J. Miceli. (2013) The Economic Approach to Law, by Stanford Economics and Finance.
10. Viscus W. Kip, Vernon John M, Harrington Jr., Joseph E. "Economics of Regulation and Antitrust" (2015)
11. Zekos, Georgios I., (2015) Law and Finance in a Digital and Global World, Managerial Law.

Rus dilində

1. Аакер Д.А. (2014) «Стратегическое рыночное управление». Питер. 495стр.
2. Авдокушин Е.Ф.(2014) «Международные экономические отношения: учебник» Москва. «Экономист».

3. Анышин В.М.(2013) «Инвестиционный анализ». Москва «Дело» 280 стр.
4. Аскинадзи В.М.(2011) «Рынок ценных бумаг». Москва. МЭСИ. 370 стр.
5. Афанасьева В.Н.(2011)Юзбашев М.М. «Анализ временных рядов и прогнозирование». Москва. «Финансы и статистика» 228 стр.
6. Бпагодатин А.А. (2015) «Экономико-статистическое исследование рынка государственных ценных бумаг», Автореф. Канд. Экон, Б.М.
7. Вильяминов Г.М. (2014) «Международное экономическое право и процесс. Учебник » Москва.
8. Гурова И.П. (2016) «Мировая экономика: учебник»- Москва. «Омега - Л»
9. «Мировая экономика»/под.ред. Смитенко Б.Н.-Москва:Высшее образование, «Юрайт» Издательство 2018г.
10. «Новый курс экономической теории». учебник в 2х книгах./автор проекта д.э.н., проф Г.П.Журавлева-2е издание. Москва-Томбов.2010.
11. Паньков В.С.(2018) «Глобализация экономики: сущность, проявление, вызовы и возможности для России » Паньков В.С. Ярославль: Верхняя Волга

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Dənlilərin və dənli paxlalı bitkilərin növlər üzrə məhsuldarlığı (ilkin çəkiddə)., bütün təssərüfat kateqoriyaları üzrə.....52